

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINĖS GEROVĖS IR NEGALĖS STUDIJŲ FAKULTETAS
SPECIALIOSIOS PEDAGOGIKOS KATEDRA

Specialiosios pedagogikos (specializacija – logopedija) studijų programa, IV kursas

Toma Žukauskienė

**LOGOPEDINĖS PAGALBOS YPATUMAI, UGDANT MOKINIŲ,
TURINČIŲ VIDUTINĮ IR ŽYMŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ,
KOMUNIKACIJĄ**

Bakalauro darbas

Bakalauro darbo vadovė – lekt. dr. Daiva Kairienė

Patvirtinimas apie bakalauro studijų baigiamojo darbo savarankiškumą

Patvirtinu, kad įteikiamas bakalauro baigiamasis darbas „Logopedinės pagalbos ypatumai, ugdant mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą komunikaciją“ yra:

1. Atliktas savarankiškai ir nėra pateiktas kitam kursui šiame ar ankstesniuose semestruose.
2. Nebuvo naudotas kitame institute/universitete Lietuvoje ir užsienyje.
3. Nėra medžiagos iš kitų autorių darbų, jeigu jie nėra nurodyti darbe.
4. Pateiktas visas panaudotos literatūros sąrašas.

Studento vardas pavardė

parašas

Data _____

Bakalauro darbo santrauka

Šiame baigiamajame darbe analizuojami logopedinės pagalbos ypatumai, ugdant mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikaciją. Didžioji dalis mokinių, turinčių intelekto sutrikimą turi sunkumų naudojant natūralią kalbą, kad galėtų patenkinti savo bendravimo poreikius. Mokiniai, turintys vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, turi sudėtingus bendravimo poreikius ir stipriai priklauso nuo kitų kasdieniniame gyvenime. Nors mokiniai, turintys ribotus verbalinės komunikacijos perdavimo gebėjimus, kelia didelį iššūkį tiek pedagogams, tiek tėvams, logopedinės pagalbos metodai suteikia galimybę palengvinti kalbos, kalbėjimo įgūdžių, raštingumo, bendravimo kompetencijos įgijimą, taip pat užtikrinti gyvenimo kokybę nekalbantiems mokiniams.

Darbo problema formuluojama klausimais: Su kokiais mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbos ir komunikacijos ypatumais susiduria logopedai? Koks yra mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, gebėjimų vertinimas bei logopedinės pagalbos planavimas? Kaip vyksta logopedinės pagalbos teikimas mokiniams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą? Koks yra mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, pasiekimų vertinimas ir logopedinės pagalbos veiksmingumas?

Tyrimo objektas – logopedinės pagalbos ypatumai, ugdant mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikaciją: logopedų patirtis.

Tyrimo tikslas – atskleisti logopedinės pagalbos ypatumus, mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikaciją.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis mokslinių šaltinių analize, atskleisti teorinius mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikacijos, jos ugdymo ir logopedinės pagalbos ypatumus.

2. Atskleisti mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikacijos ypatumus.

3. Atskleisti mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikacijos gebėjimų vertinimo ir logopedinės pagalbos planavimo ypatumus.

4. Atskleisti mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, logopedinės pagalbos teikimo ypatumus.

5. Atskleisti mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, pasiekimų ir logopedinės pagalbos veiksmingumo vertinimo ypatumus.

Darbe taikyti teorinės ir empirinės analizės metodai. Atlikus interviu su logopedais, dirbančiais su mokiniais, turinčiais vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, paaiškėjo, kad mokiniai turi sakytinės, rašomosios kalbos ir (ne) verbalinės komunikacijos problemų. Kiekvienas mokinys yra unikalus atvejis, todėl logopedės atsižvelgia į kiekvieno atskiro ugdytinio individualius poreikius ir gebėjimus. Apklausoje dalyvavusios logopedės akcentavo, kad būtinas priemonių tikslingumas, veiklų nuoseklumas ir tęstinumas. Dabartinis pratybų skaičius (1 kartas per savaitę) yra per mažas. Todėl ir vertinti mokinių pažangą itin sudėtinga, nes ji vos pastebima. Tyrimas parodė logopedinės pagalbos kryptis: poreikio bendrauti skatinimas ir elementarių bendravimo gebėjimų ugdymas, žodyno ir rišliosios kalbos gebėjimų ugdymas, kalbos gramatinio taisyklingumo ugdymas, tarties tikslinimas, kalbos sutrikimo įveikimas. Visa tai turi būti vykdoma glaudžioje sąveikoje su specialiais pedagogais ir tėvais.

Turinys

Bakalauro darbo santrauka	3
Turinys	4
1 skyrius. TEORINIAI MOKINIŲ, TURINČIŲ VIDUTINĮ IR ŽYMŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ, KOMUNIKACIJOS IR JOS UGDYMO ASPEKTAI	7
1.1. Mokinių, turinčių intelekto sutrikimų, komunikacijos ypatumai	7
1.2. Mokinių, turinčių intelekto sutrikimą, komunikacijos ugdymas	9
1.2.1. Neverbalinės komunikacijos ugdymas(is) alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos priemonėmis	9
1.2.2. Verbalinės komunikacijos ugdymas(is)	15
1.3. Logopedinės pagalbos procesas.....	16
2. skyrius. LOGOPEDINĖS PAGALBOS TEIKIMO YPATUMAI MOKINIAMS, TURINTIEMS VIDUTINĮ IR ŽYMŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ	21
2.1. Tyrimo metodika	21
2.2. Tyrimo dalyviai	22
2.3. Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbos ir komunikacijos ypatumai ..	23
2.4. Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, gebėjimų vertinimas ir logopedinės pagalbos planavimas.....	26
2.5. Logopedinės pagalbos teikimas mokiniams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą	29
2.6. Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, pasiekimų vertinimas ir logopedinės pagalbos veiksmingumas.....	35
Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, pasiekimų vertinimo ir logopedinės pagalbos veiksmingumo charakteristika	35
Išvados	38
Literatūra	40
SUMMARY	44

Ivadas

Problema ir jos aktualumas. Galimybė į ugdymą yra pagrindinė vaikų teisė, įskaitant ir tuos, kurie turi intelekto sutrikimų. Specialioji pedagogika remiasi nuostata, kad ugdomi gali būti visi vaikai (Tautkevičienė, Bulotaitė, 2009). Didžioji dalis mokinių, turinčių intelekto sutrikimą, turi sunkumų naudojant natūralią kalbą, kad galėtų patenkinti savo bendravimo poreikius (Romski, Sevcik, 1997; Wilkinson, Hennig, 2007; Mukhopadhyay, Nwaogu, 2009). Mokiniai, turintys vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, turi sudėtingus bendravimo poreikius ir stipriai priklauso nuo kitų kasdieniniame gyvenime (Wilder, Magnusson, Hanson, 2015; Granlund, Wilder, Almqvist 2013). Mokiniai, turintys ribotus verbalinės komunikacijos perdavimo gebėjimus, kelia didelį iššūkį tiek pedagogams, tiek tėvams. Logopedinės pagalbos metodai suteikia galimybę palengvinti kalbos, kalbėjimo įgūdžių, raštingumo, bendravimo kompetencijos įgijimą, taip pat užtikrinti gyvenimo kokybę nekalbantiems vaikams turintiems, intelekto sutrikimą (Wilder, Magnusson, Hanson, 2015).

Kaip teigia Daniels ir Stafford (2000, cit. Tautkevičienė, Bulotaitė, 2009), komunikacijos poreikio neįgyvendinimas, gali vaikams sukelti vienišumo ir izoliacijos jausmus. Sudėtinga išreikšti savo nuomonę, žinias, gebėjimus, nes jų kalba sunkiai suprantama aplinkiniams. Kaip teigia Garšvienė (2007, cit. Tautkevičienė, Bulotaitė, 2009), komunikavimo apribojimai apsunkina vaikų norų ir poreikių raišką. Nekalbantys vaikai ilgainiui tampa pasyvūs ar agresyvūs, nes jų nesupranta aplinkiniai.

Logopedinė pagalba mokiniams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, visame ugdymo procese yra reikšminga ir būtina. Nepaisant vaiką supančios pagalbos specialiojoje mokykloje, tik logopedas supranta vaikų kalbos ir kalbėjimo raidos ypatumus (Snow, Powell, 2009). Logopedo veikla, pastaruosius dešimtmečius yra lankstesnė, išplitusi už logopedo kabineto ribų. Logopedinė pagalba yra visuminė, papildanti kitas specialiosios pagalbos formas (Rosenbaum, Simon, 2016). ASHA (2015) pateikia logopedo darbo vaidmenis ir atsakomybes specialiosios pagalbos sistemoje, kurios parodo, koks logopedo darbas yra visuminis, apimantis prevenciją, vertinimą, intervenciją, programų kūrimą, duomenų rinkimą ir analizę. Logopedo veikla neįsivaizduojama be bendradarbiavimo su kitais mokyklos specialistais, įstaigomis, bendruomene, tėvais.

Vidutinį ar žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų verbalinės komunikacijos sutrikimo pobūdis svyruoja nuo labai nesuprantamo kalbėjimo iki visiško negebėjimo kalbėti. Logopedo veikla dirbant su šį sutrikimą turinčiais mokiniais apima platų diapazoną – kalbos vertinimą, ugdymą, intervenciją, pagalbą ir konsultavimą.

Viena vertus, logopedo veiklos procesai ir funkcijos yra panašios, nepriklausomai nuo to, kokiame kontekste jie dirba, kita vertus - skirtingo amžiaus ir sutrikimų turinčių asmenų komunikacijos ugdymas yra šiek tiek savitas. Atsižvelgiant į temos aktualumą, keliami **probleminiai klausimai**: Su kokiais mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbos ir komunikacijos ypatumais susiduria logopedai? Koks yra mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, gebėjimų vertinimas bei logopedinės pagalbos planavimas? Kaip vyksta logopedinės pagalbos teikimas mokiniams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą? Koks yra mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, pasiekimų vertinimas ir logopedinės pagalbos veiksmingumas?

Tyrimo objektas – logopedinės pagalbos ypatumai, ugdant vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių mokinių, komunikaciją: logopedų patirtis.

Tyrimo tikslas – atskleisti logopedinės pagalbos ypatumus, ugdant vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių mokinių, komunikaciją.

Tyrimo uždaviniai:

1. Remiantis mokslinių šaltinių analize, atskleisti teorinius mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikacijos, jos ugdymo ir logopedinės pagalbos ypatumus.
2. Atskleisti mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikacijos ypatumus.
3. Atskleisti mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikacijos gebėjimų vertinimo ir logopedinės pagalbos planavimo ypatumus.
4. Atskleisti mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, logopedinės pagalbos teikimo ypatumus.
5. Atskleisti mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, pasiekimų ir logopedinės pagalbos veiksmingumo vertinimo ypatumus.

Tyrimo metodologija ir metodai. Logopedinės pagalbos ypatumams, ugdant mokinius turinčius intelekto sutrikimą, atskleisti pasirinkti *teoriniai metodai* (mokslinės literatūros analizė) ir *empirinis tyrimo metodas* (individualus pusiau struktūruotas interviu).

Tyrimo imtis ir dalyviai. Sudarant tiriamųjų imtį buvo atsižvelgiama į kriterijų: logopedai turi dirbti su mokiniams, kurie turi vidutinį ar žymų intelekto sutrikimą. Tyrime dalyvavo N=6 logopedai.

Bakalauro darbo struktūra. Bakalauro baigiamąjį darbą sudaro: santrauka lietuvių kalba, įvadas, 2 skyriai, išvados, naudotos literatūros sąrašas, santrauka anglų kalba, priedai. Darbo apimtis – 44 puslapiai.

1 skyrius. TEORINIAI MOKINIŲ, TURINČIŲ VIDUTINĮ IR ŽYMŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ, KOMUNIKACIJOS IR JOS UGDYMO ASPEKTAI

1.1. Mokinių, turinčių intelekto sutrikimų, komunikacijos ypatumai

Mokinių, turinčių intelekto sutrikimą, komunikacijos ypatumai. Komunikacija yra neatskiriama žmogaus patirtis, kuria dauguma žmonių užsiima kasdien (Schalick, Westbrook, Young, 2012, p. 1). Kalba – svarbi komunikacijos priemonė, kartu su kalbos plėtote tobulėja mąstymas, plečiasi kitos pažinimo funkcijos (Ivoškuvienė, Tėvelytė, 2015 p. 31). ASHA¹ (1992) bendravimą apibrėžia, kaip veiksmą, kuriuo vienas asmuo suteikia arba gauna iš kito asmens informaciją apie to asmens poreikius, norus, suvokimą, žinias. Bendravimas apima sąmoningus ir nesąmoningus, lingvistines ir nelingvistines formas (ASHA, 1992). Komunikacijos sudėtingumą rodo „svarbiausi jo komponentai: komunikacija – informacijos pranešimas, perdavimas, priėmimas, interakcija – bendraujančiųjų sąveika, percepcija – bendravimo partnerių tarpusavio suvokimas“ (Almonaitienė, 2001, cit. Kaffemanienė, Čegyte, 2006, p.110).

Mokiniai, turintys intelekto sutrikimą, yra nevienalytė grupė. Dažnai jie neturi komunikavimo poreikio, todėl jie ypatingai priklausomi nuo kitų kasdieniniame gyvenime. Mokiniai, turintys intelekto sutrikimų, gali būti apibūdinti kaip asmenys, kurių turimi sutrikimai sąlygoja kasdieninio gyvenimo sunkumus (Wilder, Magnusson, Hanson, 2015, p. 365). Mokinių, turinčių žymų ir vidutinį intelekto sutrikimą, komunikavimas yra komplikuoatas, - jų bendravimą dažnai sudaro tokie kalbos požymiai: jie kalba pavieniais žodžiais, naudoja gestus, leidžia garsus (vokalizuoja), naudoja veido išraiškas (mimikas) ir akių žvilgsnį (Nakken, Vlaskamp, 2007, p. 84). Vaikų komunikacijos pastangos gali būti sunkiai suprantamos. Atsižvelgiant į visa tai, logopedui, tokių vaikų kalbos ir komunikacijos ugdymas, tampa iššūkiu.

Intelektu negalia apima platų spektrą veiksmų, kurie pristabdo arba visai sustabdo smegenų vystymąsi, kas dažnu atveju sąlygoja ir komunikacijos sutrikimus (Carvajal, ir kt., 2012). Komunikacija yra pagrindinė sutrikusio intelekto asmenų visaverčio gyvenimo sąlyga.

Pasak Gevorgianienės (1998), asmenų, turinčių intelekto sutrikimą, komunikaciją, galima apibūdinti tokiais aspektais: mažas komunikavimo ir socializacijos poreikis, stiprus aplikos poveikis ir priklausomybė nuo kitų, bei negebėjimas konstruktyviai spręsti bendravimo problemas (Gevorgianienė, 1998, cit. Garšvienė, Neverdauskaitė, 2008, p. 86). Šie aspektai parodo, kad komunikacijos ugdymas ir kalbos sutrikimų šalinimas yra sudėtingas ir daug laiko reikalaujantis procesas. Tiesa, komunikacinių problemų jau galima įžvelgti nuo ankstyvosios vaikystės – kai vaikas neieško akių kontakto, neatsako į šypseną, nesidomi aplinka.

¹ ASHA trumpinys angl. Amerikos Kalbėjimo Kalbos Klausos Asociacija

Komunikacijos gebėjimų stoka, neadekvatus ar socialiai nepriimtinas elgesys sąlygoja neįgalių asmenų atstūmimą visuomenėje (Gevorgianienė, 1999, cit. Kaffemanienė, Čegyūtė, 2006, p.109). Jurevičienė, Kaffemanienė (2009, p. 94) analizuodamos „vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų socialinius įgūdžius, teigia, kad efektyvus bendravimas - gebėjimas užmegzti ir išlaikyti pozityvius ryšius su aplinkiniais; išreikšti save verbaliniais ir neverbaliniais būdais, priimtinais kultūrai ir situacijai“.

Žymaus intelekto sutrikimą turintiems vaikams būtina nuolatinė artimų žmonių, kurie supranta išskirtinį tokio asmens bendravimo stilių, priežiūra. Jie daugiausia priklauso nuo žmonių aplink juos, kurie iš anksto numato jų poreikius ir gali suprasti ir tinkamai reaguoti į jų naudojamus garsus, veido išraišką ar kūno kalbą (Coupe O’Kane 1998, cit. Boardman, Bernal, Hollins, 2014, p.28).

Mokiniai, turintys intelekto sutrikimą, pasižymi specifine kalbos raida dėl turimo pirminio sutrikimo, t.y. intelekto sutrikimo. Kalbos sutrikimo lygmuo gali būti skirtingo laipsnio (Ivoškuvienė, Tėvelytė, 2015):

- nežyminiam kalbos sutrikimui būdinga išplėtotą kalbą su kai kuriais fonetiniais, leksiniais ir gramatiniais netikslumais: „nepakankamai išlavėjusi foneminė klausa, vaikų šnekamojoje kalboje pasitaiko tarimo klaidų, nemažai leksinių, semantinių, morfologinių ir fonologinių netikslumų; nedaug apibendrinamųjų sąvokų ir žodžių, reiškiančių abstrakčius daiktus, veiksmus, daiktų ir veiksmyų ypatybes, erdvės ir laiko santykius“;

- „vidutiniam kalbos sutrikimui būdingi šnekamosios kalbos pradmenys, ribotas kalbos supratimas, žodžiai suvokiami tik konkrečioje situacijoje. Labai ryškūs garsų tarimo trūkumai, vyrauja paprasti vieno žodžio sakiniai, nežinomi žodžiai, veiksmožodžiai keičiami daiktų pavadinimais, gausu agramatizmų. Tačiau vaikų kalbinės galimybės neblogos: bendraujama ne tik gestais, garsažodžiais, bet ir žodžiais“

- „esant žyminiam kalbos sutrikimui vaikai visiškai nekalba arba norus ir mintis reiškia garsažodžiais, gestais, mimika. Šie vaikai ribotai supranta kalbą, garsų netaria arba keičia kitais, garsinė analizė ir sintezė neįmanoma; tokie vaikai neturi poreikio pamėgdžioti suaugusiųjų kalbą; bandydami ją pakartoti, pasako tik atskiras žodžio dalis, pasyvusis žodynas gausesnis už aktyvųjį“ (p. 32).

Pasak Boardman, Bernal, Hollins (2014), kiekvienas asmuo bendrauja tam tikru būdu, net kai negali kalbėti ir turi skurdų pasyvų žodyną. Dauguma žmonių, turinčių intelekto sutrikimų, turi skirtingas bendravimo sunkumų patirtis. Emerson ir kt. (2001) teigia, kad 80% žmonių, turinčių žymų intelekto sutrikimą, nekalba. Tačiau vidutinę intelekto negalią turintys asmenys dažnai turi elementarius kalbėjimo įgūdžius (p. 28). Žinoma, kiekvienas atvejis yra individualus ir specifinis.

Apibendrinant galima teigti, kad komunikacija yra viena svarbiausių žmogaus gyvenimo patirčių. Intelkto negalia sąlygoja komunikacijos sutrikimus: nuo nežymių fonetinių, leksinių ir gramatinių netikslumų iki visiško negebėjimo kalbėti.

1.2. Mokinių, turinčių intelekto sutrikimą, komunikacijos ugdymas

Neretai žmonių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikaciniai gebėjimai yra pervertinami. Yra stebima tendencija, jog teikiama pirmenybė kalbėjimo, kaip pagrindinės bendravimo priemonės, ugdymui, net tada, kai asmuo turi ribotą kalbos supratimą (Boardman, Bernal, Hollins, 2014, p. 28).

Vidutiniškai ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų ugdymo aspektai yra analizuojami daugelio autorių (Kaffemanienė, Čegyte, 2006; Aleksienė, 2000; Garšvienė, Neverdauskaitė, 2008; Vaicekauskienė, 2009; Jurevičienė, Kaffemanienė, 2009). Kaffemanienė, Čegyte (2006, p. 110) analizuodamos specifinius sutrikusio intelekto vaikų ugdymo aspektus, išskiria šiuos **kalbos ir komunikacijos ugdymo(si) tikslus**: kalbos supratimo ugdymas; verbalinės komunikacijos ugdymas; alternatyviosios (neverbalinės) komunikacijos ugdymas; šnekamosios kalbos ugdymas; girdimojo ir regimojo dėmesio į komunikaciją ugdymas; pagrindinių komunikacijos gebėjimų (atkreipti dėmesį į save; reaguoti į kalbantįjį; atpažinti, reikšti emocijas; stebėti aplinkinių elgesį, klausytis, ką jie sako) ugdymas.

Ugdant vaikus, turinčius specialiųjų ugdymosi poreikių, remiamasi ne tik esančiu aktualiuoju raidos lygiu, bet taip pat atsižvelgiama į potencialias vaiko galimybes, planuojamas teigiamas ugdymo rezultatas, atsižvelgiama į visus verbalinės kalbos elementus ir neverbalinės kalbos raiškos būdus (Tautkevičienė, Bulotaitė, 2009, p. 101).

Kaffemanienės, Čegytes (2006) teigimu, „sutrikusios raidos vaikų **efektyvus bendravimo ugdymo sąlygos yra**: individualių ugdytinio bendravimo gebėjimų pažinimas; poreikio bendrauti skatinimas, sudarant sąlygas patirti teigiamas emocijas; nuolatinis vaiko įtraukimas į bendravimo procesą; specialus ugdomųjų situacijų, skatinančių bendravimą modeliavimas“.

1.2.1. Neverbalinės komunikacijos ugdymas(is) alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos priemonėmis

Neverbalinės komunikacijos ugdymas. Alternatyvioji ir augmentinė komunikacija (toliau AAK) reiškia bet kokį bendravimo metodą, kuris padeda asmeniui su sunkiais bendravimo sutrikimais kompensuoti veiklų apribojimus ir stiprinti dalyvavimą įvairiose komunikacinėse

sąveikose (Mukhopadhyay, Nwaogu, 2009). Šis komunikacijos būdas, įtraukia įvairius multimodalinius/ daugiarūšius bendravimo metodus, pavyzdžiui: gestai, garsai, ženklai, burnos ir veido išraiškos, taip pat vaizdo simboliai, balso išvesties įtaisai arba kitos kompiuterinės technologijos (Mirenda, 2003, Wilkinson, Hennig, 2007; Sigafoos, Dev Phys Disabil, 2010). AAK tampa naudojama kaip edukologinė socialinė veikla mokykloje, darbovietėje, namuose ir bendruomenėje. AAK pagerina komunikaciją ir nėra skirta tam, kad pakeisti žodinio bendravimo komunikaciją. Šie metodai gali būti naudojami kartu su kalbine ir rašytine komunikacija. AAK gali būti laikina pagalbinė priemonė arba visam laikui skirta priemonė, kuri kompensuoja kalbos sutrikimus, asmenims, turintiems sunkius kalbėjimo, kalbos kūrimo ir kalbos supratimo sunkumus (ASHA, 2005, p. 1). AAK naudojama siekiant papildyti nesuprantamą kalbą ir pateikti alternatyvą, kai kalba ir kalbos vystymasis pastebimai vėluoja arba yra labai sutrikęs (Sigafoos, Dev Phys Disabil, 2010).

Mintims perteikti svarbi ne tik verbalinė komunikacija, t. y. bendravimas kalba, bet ir neverbalinė komunikacija. Neverbalinį bendravimą sudaro gestai, kūno ir rankų judesiai, veido išraiškos. Visa tai naudojama negalėjimo kalbėti palengvinimui. Kadangi egzistuoja nemažai neverbalinės komunikacijos būdų, jų pasirinkimą sąlygoja intelekto sutrikimo pobūdis (Ivoškuvienė, Mamonienė, Suveizdienė, 2007, p. 386 – 387).

Apie 60% žmonių, turinčių intelekto sutrikimą, gali būti ugdomi taikant simbolinės komunikacijos metodus (nuotraukomis, simboliais, ženklais) (Emerson, 2001, p. 24). Kai kurie asmenys gali suprasti tik pagrindines kasdienines frazes, ir galbūt, atpažinti kelias žinomas nuotraukas, tuo tarpu kiti gali turėti daug didesnę supratimą apie kalbą ir gebėti atpažinti įvairius paveikslėlius, nuotraukas arba simbolius. Jiems gali pavykti atsakyti į vaizdinį net tada, kai jie nekalba. Pavyzdžiui, skaitant knygą su paveikslėliais, patys varto puslapius, ilgiau sustoja ties paveikslėliais, rodo emocijas atitinkamai pagal pasakojamos istorijos nuotaiką.

Ugdant vaikus, turinčius žymių komunikacijos sutrikimų, mokant juos bendrauti su aplinkiniu pasauliu, taikoma speciali neverbalinė komunikacija. Jai priskiriama: mimika, galvos linktelėjimas teigiant ar jos papurtymas neigiant, mojavimas rankomis, gestai, daktilologija ir kitokio pobūdžio bendravimo priemonės (Ivoškuvienė, Mamonienė, Suveizdienė, 2007, p. 389). Kaffemanienė, Čegyte (2006, p. 110) akcentuoja, „jog neverbalinio bendravimo gebėjimai nuosekliai ugdomi lygiagrečiai su kalbiniais gebėjimais“.

Pasak Kaffemanienės, Čegyte (2006, p. 110), parenkant „neverbalinio bendravimo priemonės, mokant bendrauti gestais, svarbu jų funkcionalumas, atitikti socialinėms vaiko reikmėms, nuolatinis jų taikymas. Tačiau, reikia paminėti, kad gestų kalbai reikalinga gera rankų motorika, o daugelio žymiai sutrikusio intelekto vaikų rankų judesiai riboti. Šiems vaikams įprastas bendravimas yra vokalizacija“.

AAK metodika tapo pripažinta, kaip priemonė, mokiniams, turintiems intelekto sutrikimą, palengvinanti akademinę ir socialinę veiklą. Šį pripažinimą lėmė suvokimas, kad būtina skatinti įvairias bendravimo formas (daugiamodalinis bendravimas) bei prie to prisidėjo ir sparti technologijų pažanga (Wilkinson, Hennig 2007). Kalbėti apie asmenų, turinčių didelių kalbos ir kalbėjimo problemų, alternatyvius bendravimo būdus yra svarbu todėl, kad šiai žmonių grupei tai yra vienintelė galimybė išreikšti save. Liaudanskienė, Vilūnienė (1998), aptardamos pagalbą vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikams, skiria tokius alternatyviosios komunikacijos būdus: 1) gestai; 2) neformalūs simboliai (daiktai, nuotraukos, paveikslėliai, piešiniai, žodžiai) ir formalūs simboliai (piktogramos, Bliss, Mayer-Johnson, švediškos ir kt.); 3) garsai – žodžiai ir vokalizacijos; 4) elektroninės priemonės.

Gestai, kaip neverbalinės komunikacijos būdas, dažniausiai taikomas žodžiu perteikiamoms mintims. Kai vaikas ar suaugusysis negali bendrauti kalba, t. y. kalbėti, jis vartoja gestus (Ivoškuvienė, Mamonienė, Suveizdienė, 2007, p. 386). Remiantis Adomavičiaus, Ališausko, Jasiūno ir kt., (1995) gesto charakteristika, galima akcentuoti, kad gestų kalba susideda iš vienos arba abiejų rankų ir pirštų judesių. Šie judesiai imituoja/pavaizduoja daiktus, veiksmus, reiškinius. Autoriai išskiria tokias gesto išraiškas: rankų ir pirštų kompozicija, pateikimas erdvėje ir pats veiksmas/judesys. Gestai, kartu su judesiais, mimika yra priskiriami prie nevokalinio neverbalinio komunikavimo būdo (Kepalaitė, 1993, cit. Garšvienė, Neverdauskaitė, 2008, p. 86).

Savo sisteminėje studijų apžvalgoje Dunstad ir bendraautorai (2011) konstatuoja, kad gestų mokymasis stimuliuoja žodinės kalbos raidą tiek įprastos, tiek sutrikusios raidos vaikams, nepriklausomai nuo raidos sutrikimo priežasties ir pobūdžio (Bakanienė, 2015, p. 25).

Gestai, kartu derinami ir su kūno judesiais bei ugdytojo stovėseną (Ivoškuvienė, Mamonienė, Suveizdienė, 2007, p. 386). Gestų komunikavimo būdui nereikia nei fizinio tarpininko, nei papildomų priemonių (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006, p. 18). Gestų kalba asmenims, turintiems intelekto sutrikimą, laikoma potencialiausia alternatyvios komunikacijos būdu, siekiant lavinti bendravimo įgūdžius. Simboliniai gestai yra apibrėžiami kaip gestai, kurie yra tikslingai mokomi arba sužinomi spontaniškai. Gestas - konkrečios leksikos pavaduojantis elementas (pvz. suspaudžiant rankos pirštus ir perkelianč į burną - imituoju "valgyti") (Galeote, Sebastián, Checa, Rey, Soto, 2011, p. 189).

Skiriami sąmoningi kontaktiniai gestai ir iš anksto apgalvoti-distaliniai gestai (Schalick, Westbrook, Young, 2012, p. 11). Garšvienė, (1996) išskiria gestų taikymo sąlygas: gestų taikymo tikslingumas; gestų atitikimas socialiniai aplinkai; tęstinumas – nuolatinis ir dažnas kartojimas; gera rankų motorika. Garšvienės, Neverdauskaitės (2008) teigimu, gestai nėra itin populiarius alternatyvios komunikacijos būdas: „Formalieji specialiai alternatyviajai komunikacijai sukurti simboliai ir gestai vaikams, pedagogų nuomone, yra mažiausiai priimtini, nes ugdytiniai greitai

užmiršta simbolių reikšmes, gestus. Tad logopedai, dirbdami su žymiai ir vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikais, renkasi jiems labiausiai priimtinas, elementariausias alternatyvias komunikavimo priemones: bendravimą paveikslėliais, mažais daiktais, vokalizacijomis” (p. 88). Geležinienė, Vaicekauskienė, (2000) teigia, kad bendravimą gestais sudaro 3 etapai: gestų mokymas, naudojant žodinę instrukciją, daiktą, gestą; gestų taikymas, atsakant į klausimą; gestų taikymas įvairiose situacijose, kai vaikai bendrauja savo iniciatyva.

Vertinant ekspresyvios komunikacijos gebėjimus tarp asmenų, turinčių intelekto negalią atskleista, kad gestai, kurio atlikimo metu nėra prisiliečiama prie kito asmens arba daikto (pvz., pirštu rodoma į žaislą) ir simbolių taikymas rodo panašų komunikacijos tikslumą bei funkcijas, o kontaktinių gestų (kai įvyksta fizinis kontaktas su kitu asmeniu arba daiktu) taikymas labiau riboja komunikaciją (McLean ir kt., 1999). Vieno tyrimo metu nustatyta, kad kontaktinių gestų naudotojai žymiai blogiau atliko daiktų tapatybės atpažinimą nei už tuos naudotojus, kurie naudoja gestus neturint kontakto su daiktu ar žmogumi (Schalick, Westbrook, Young, 2012, p. 11).

Simbolių taikymas. Vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turintys asmenys linkę apdoroti vaizdinę informaciją lengviau nei klausos ar judesio informaciją. Simboliai - tai sutartiniai ženklai, naudojami kaip alternatyvus bendravimo būdas, tačiau jie gali būti taikomi ir vaikų kalbai ugdyti. Todėl specialusis ugdymas neišivaizduojamas be vaizdinės medžiagos, kuri prisideda prie asmenų komunikacinių gebėjimų ugdymo. Tai gali būti žurnalų nuotraukos, piešiniai, knygos, lankstinukai, internetiniai ištekliai ir daugelis kitų dalykų (Boardman, Bernal, Hollins, 2014, p. 32). Nemažai yra atrandama publikacijų (McLean et al., 1999, Schalick, Westbrook, Young, 2012, Garšvienės, Neverdauskaitės, 2008), kuriose teigiama, kad simboliai, kaip alternatyvios ir augmentinės komunikacijos būdai yra žymiai pranašesni ir labiau naudojami vidutinio ir žymaus intelekto sutrikimo vaikų kalbos ugdymui nei gestai.

Ideopiktogramos yra simbolių kalba. Įvairiose šalyse taikomos išoriškai skirtingos, tačiau iš esmės panašios ideopiktogramos, nes jos atspindi daiktus, veiksmus (Ivoškuvienė, Mamonienė, Suveizdienė, 2007, p. 387). Asmeniui, turinčiam vidutinį, žymų ar labai žymų kalbos, kalbėjimo ir kitą komunikacijos sutrikimą, bendravimui reikalingas fizinis tarpininkas - prietaisas ir parinkta, jo gebėjimus ir poreikius atitinkanti AAK simbolių sistema. Minėtos priemonės asmeniui padės reikšti savo mintis, norus, idėjas ir tuo pačiu integruotis į visuomenę. AAK pagrindą sudaro kelių rūšių simbolių grupės: Liaudanskienė, Vilūnienė (2006) skiria tokius simbolių rinkinius: daiktai–simboliai (natūralūs daiktai); nuotraukos–simboliai (spalvotos ar juodai baltos daiktų nuotraukos); paveikslėliai–simboliai (spalvoti ar juodai balti paveikslėliai, vaizduojantys daiktus); konkretūs grafiniai simboliai (ideologogramos, piktogramos, Mayer–Johnson simboliai); abstraktūs grafiniai simboliai (Bliss simboliai) (p. 18).

Pati žemiausia AAK sistema yra daiktai–simboliai. Ši sistema parenkama kaip komunikacijos priemonė asmenims, turintiems žymų intelekto sutrikimą. Aukščiausia AAK sistema yra abstraktūs grafiniai simboliai (Bliss simboliai), žodžiai ir raidynas (Liaudanskienė, Vilūnienė, 2006, p. 18).

Čeponienė (2008) kalbėdama apie vidutinio ir žymaus intelekto sutrikimo turinčių vaikų kalbos ugdymą simbolių pagalba teigia, kad būtina naudoti kokybiškus, aiškius, ryškius, suprantamus, įvairaus dydžio simbolius. Simboliai lenta, kurioje pavaizduotos gėrimų ir maisto nuotraukos įgalina asmenį bendrauti (žvilgsniu ar pirštu parodant į nuotrauką). Vizualiniai tvarkaraščiai (taip pat žinomi kaip juostelės seka) - simbolių eilutė naudojama, siekiant parodyti asmeniui, kas nutiks vėliau. Pavyzdžiui, keturių juostų simboliai gali iliustruoti: pusryčius; tvarkingą kambarį; eiti pamatyti savo gydytoją; pietauti. Vizualiniai tvarkaraščiai yra ypač naudingi žmonėms, kurie neturi laiko suvokimo savo kasdienybėje (Anderson 1997, p. 234).

Simboliai skatina vaikų motyvaciją, sudomina žodžių reikšmėmis, pasitelkus regimąjį suvokimą, skatina žodžių reikšmes išreikšti vaizdu. Vaikai patys sugalvoja sunkiau įsimenamo žodžio simbolį, jį parenka ar nupiešia, skaitydami iš simbolių sudėtus tekstus, susipažįsta su lietuvių ir kitų tautų kultūra (Ivoškuvienė, Mamonienė, Suveizdienė, 2007, p. 394).

Informacinių kompiuterinių technologijų taikymas. Vaikai, turintys kalbėjimo ir kalbos sutrikimų, pasižymi skirtingais poreikiais, todėl aktualu tinkamai parinkti įdomias bei skirtingas veiklas, motyvuojančias vaikus ir leidžiančias jiems efektyviau įsisavinti mokomąją medžiagą (Ališauskas, Danieliūtė, 2014, p. 115). Viena iš naujausių AAK ugdymo metodų yra balso išvesties įrenginiai ir kitos informacinės kompiuterinės technologijos (toliau IKT) (Mukhopadhyay, Nwaogu, 2009). Iš dalies galima teigti, kad AAK atsirado, kaip IKT pažangos ir kalbos generavimo prietaisų išsivystymo pasekmė (Wilkinson, Hennig, 2007).

Įgyvendinti vaikų su negalia ugdymo tikslus, siekiant teigiamų ugdymo rezultatų, pedagogui padeda specialiai tam sukurtos ir pritaikytos mokomosios kompiuterinės programos ir techninės priemonės. Mokymo įranga/priemonės parenkamos atsižvelgiant į stipriąsias specialiųjų ugdymosi poreikių vaikų puses, akcentuojant tai, kaip jie gebą geriausiai priimti informaciją (Tautkevičienė, Bulotaitė, 2009, p. 115).

Yra daug technologinių galimybių, kurios yra AAK metodų sistemos dalis. Šios galimybės paprastai apima asmens ir kompiuterinio prietaiso sąveiką, kurios rezultatas iškomunikuota žinutė (Coyne, 2014, p. 11). Tautkevičienės, Bulotaitės, (2009) atliktas tyrimas parodė teigiamą IT vertinimą. „Dauguma specialiosios pagalbos specialistų išreiškė teigiamą požiūrį technologijų taikymą negalę turinčių vaikų ugdyme. Jų nuomone, IKT ir MKP lavina daiktų ir objektų pažinimą, ugdo suvokimą bei pažintinius ir socialinio bendravimo įgūdžius, lavina dėmesio koncentraciją, gebėjimą susikaupti, motorinius įgūdžius“ (p.108).

Elektroninės komunikacijos priemonės skiriasi pagal savo dydį, formą ir funkcijas. Priklausomai nuo priemonės dydžio, sudaromos simbolių lentelės. Vienai priemonei gali būti sukurta keletas lentelių. Lentelės kuriamos naudojantis viena AAK simbolių sistema. Kiekvienas simbolis yra įgarsinamas jo reikšmę atitinkančiais žodžiais. Pvz., priemone besinaudojančiam asmeniui paspaudus langelį, pasigirsta frazės: „noriu valgyti“, „noriu gerti“ ir t. t. Lentelių kūrimą palengvina kompiuterinės programos įrankiai *BoardMaker*, *Bliss for Windows*, *Overlay Maker* ir kt. Lentelės galima kurti ir piešiant simbolius bei paveikslėlius.

Jeigu asmuo turi žymių kalbos ir komunikacijos sutrikimų, negali bendrauti žodžiu, pats paprasčiausias būdas komunikuoti – naudoti techninę komunikavimo priemonę, t. y. komunikatorių. Ši priemonė suteikia asmeniui su negale bendravimo malonumą, galimybę išreikšti savo norus aplinkiniams (Liaudanskienė, Vilūnienė, p. 2006, p. 32 -33). Pasak Džiugaitės (2016), mokinių, turinčių intelekto sutrikimą, komunikacijos ir apskritai jų ugdymą, palengvina šios alternatyviosios komunikacijos programėlės - komunikatoriai. Autorė teigia, kad mokiniams ypatingai naudinga *BoardMaker* paveikslėlių kūrimo programėlė, kurios principas: „pedagogai kuria paveikslėlius, atspausdina ir įdeda juos į komunikatorių, tuomet mokiniai gali išgirsti objektų pavadinimus, o naudojant projektorių – pamatyti vaizdus. Šių priemonių naudojimą galima susieti su žodyno plėtimo, girdimosios ir regimosios atminties lavinimo uždavinių įgyvendinimu bei motyvacijos kalbėti, bendrauti skatinimu“.

Kalbos generavimo įrenginiai gali naudoti skaitmenizuotą kalbą, sintezuotą kalbą arba tiesiogiai įrašytą kalbą, tačiau ne visi žmonės, naudojantys AAK įrenginius, tai mėgsta ir nori, kad jų įrenginys kalbėtų. Svarbu, kad visos AAK sistemos turėtų tam tikros formos atsarginį kopijavimą. Tai reiškia, kad net ir sugedus techninėms sistemoms asmuo vis tiek turės bendravimui skirtą sistemą.

Mokomosios kompiuterinės programos, naudojamos vaikams, turintiems raidos sutrikimų, turi būti aiškios, gerai suprantamos ir leidžiančios greitai pateikti atsakymą. Jų funkcionalumas turi suteikti vaikams galimybę pasirinkti alternatyvius programos valdymo būdus, tokius kaip alternatyvi klaviatūra, pelė ar jungikliai. Programos turi būti spalvotos, su vaikams suprantamais paveikslėliais, suteikiančios galimybę keisti foną bei spalvas. Suprantamumo ir patrauklumo mokomosioms kompiuterinėms programoms suteikia garsinė informacija, aiškiai parašytas tekstas ir garsiniai efektai (Liaudanskienė, Vilūnienė, p. 2006, p. 45).

Apibendrinant galima teigti, kad neverbalinės komunikacijos ugdymas(is) alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos priemonėmis yra vienas veiksmingiausių, nes priemonių, metodų ir technologijų įvairovė (paveikslėlių sistemos, gestai, specialios programėlės) gali padėti mokinių komunikavimui. Tikslingai pasirinkta alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos metodikos priemonė gali padėti pasiekti maksimalių rezultatų.

1.2.2. Verbalinės komunikacijos ugdymas(is)

Verbalinės komunikacijos ugdymas. Dauguma mokinių, turinčių intelekto sutrikimą, pasižymi vidutinio lygmens kalbos sutrikimais ir, nors jie skiriasi pagal gebėjimą suprasti žodžius, vaizdus, gestus, kalbą ir išreikšti save, jie naudoja daugiau kalbos elementų ir tai yra fiksuojama kaip pagrindinė komunikacijos forma (Emerson, 2001, p. 24).

Kalbos turinio palengvinimas. Dirbant su mokiniais, turinčiais ribotą kalbos supratimą, labai svarbu vartoti trumpus, paprastus sakinius ir duoti laiko vaikui apdoroti informaciją. Taip pat specialieji pedagogai, mokytojai ir logopedai turi pasižymėti atidžiu dėmesiu, komunikuoti kūno kalba ir rodyti pagarbą, šilumą ir kantrybę. Viskas ugdymo procese turi įtakos – vartojimo priemonių tikslingumas, veido išraiška, balso tonas, parodymas, kad ugdytojas suprato, ką mokinys sako ir pan. Labai svarbu, asmenims turintiems intelekto sutrikimą, duoti laiko suformuluoti atsakymą. Jie kalbą apdoroja lėčiau, visų pirma, jie įsisavina klausimą, o paskui jiems reikia laiko suformuoti atsakymą (Boardman, Bernal, Hollins, 2014, p.30).

Alternatyvų kalbos ugdymo būdą (simbolių metodą) galima taikyti ne tik nekalbantiems, bet ir kalbantiems mokiniams jų kalbai plėtoti. Sutrikusios kalbos vaikams labai sunku parinkti žodžius minčiai išreikšti, t. y. pasakyti sakinį. Esminis skirtumas tarp paveikslėlių ir simbolių yra tas, kad simbolis padeda paveikslėlyje ar piešinėlyje išreikštą mintį išskaidyti į atskirus žodžius. Taip vaikai greičiau suvokia ir išreiškia veikėjo ir veiksmo santykį (Ivoškuvienė, Mamonienė, Suveizdienė, 2007, p. 388).

Logopedinė pagalba turi remtis **specialiųjų ugdymosi poreikių strategijomis** (Ališauskas, et. al., 2010), daugiausia dėmesio skiriant **komunikacijos bei interakcijos poreikių tenkinimo strategijai**, kurios turinį sudaro: „lankstaus mokymosi sąlygų sudarymas; pagalba ugdant, suprantant ir vartojant suprantamą kalbą; pagalba ugdant raštingumo įgūdžius; augmentinės ir alternatyviosios komunikacijos taikymas; pagalba komunikuojant įvairiose situacijose, siekiant įvairių tikslų; pagalba ugdant šnekamąją ar rašomąją kalbą; pagalba vengiant komunikacijos sunkumų [...]“ (Ališauskas, et. al., 2010, p. 18). Atsižvelgiant į šį komunikacijos ugdymo turinį, galima teigti, kad logopedinė pagalba yra visuminė, apimanti daug veiklų ir pagalbos krypčių.

Džiugaitė (2016) susistemindama įvairią mokslinę literatūrą apie logopedinės pagalbos apimtį mokiniams, turintiems intelekto sutrikimą, pateikia esminius logopedinės pagalbos uždavinius, kurie sudaro, galima sakyti, komunikacijos ugdymo turinį:

- „Elementarių pokalbio taisyklių suvokimas, mokinio gebėjimo palaikyti pokalbį ugdymas (susipažinti, prisistatyti, paklausti; pasakyti, ko nori ir ko nenori, kas patinka ar nepatinka; pasisveikinti ir atsiveikinti; paprašyti; mandagiai paprašyti; padėkoti; atsiprašyti);

- Kitų asmenų komunikuojamos informacijos suvokimas ir atsakymas į ją. Ugdyti gebėjimą adekvačiai elgtis bei komunikuoti įvairiose situacijose (suprasti paliepiamą (instrukcijas); pastebėti pažįstamo suaugusio žmogaus, vaiko kvietimą bendrauti; tinkamai atsisakyti bendrauti; bendrauti su nepažįstamais žmonėmis, svečiais; išklaudyti pašnekovą; atsakyti į klausimus, nepertraukti kalbančiojo);

- Ugdyti mokinių skaityti, rašyti;

- Ugdyti gebėjimus pateikti elementariausias žinias apie save žodžiu ir raštu: savo vardą, pavardę, adresą, svarbiausius gyvenimo faktus, reikalingus įvairiems blankams, anketoms, dokumentams užpildyti;

- Naudotis IKT komunikavimo metu (elektroniniu paštu, mobiliaisiais telefonais)“ (Džiugaitė, 2016).

Reikia pažymėti, kad logopedo veikla grindžiama praktine įvairove, t. y. logopedas teikia pagalbą asmenimis, turintiems komunikacijos sutrikimų, kurie apima įvairius kalbos lygmenis: formą (garsus – fonologiją, prozodiją; žodžius – leksiką; sakinius – gramatiką; tekstą); turinį (reikšmes - semantiką; žinias); kalbos funkciją (pragmatiką). Praktika grindžiama skirtingais teoriniais modeliais, kurių taikymas priklauso nuo logopedo praktinės veiklos srities (pvz. rijimo, balso, orofacialiniai sutrikimai – medicininis; mikčiojimas – psichologinis; afazija – neuropsichologinis; vaikų kalbos raida ir disleksija – kognityvinis/lingvistinis požiūris). Dažnai požiūriai derinami (NetQues, 2013).

Apibendrinant galima teigti, kad logopedinė pagalba ugdant, mokinių, turinčių intelekto sutrikimą, komunikaciją, remiamasi įvairiomis strategijomis, kurių turinys apima verbalinės komunikacijos ugdymą, kalbos turinio palengvinimą, alternatyvių kalbos ugdymo būdų taikymą. Taip pat tai yra sąlygų ugdymui sudarymas, mokinio supratimas. Komunikacijos ugdymas apima nuo elementarių frazių ar gestų mokymo ir jų pritaikymo įvairiose situacijose, iki tikslingesnių tikslų: rašymo, skaitymo. Kiekvienas logopedinės pagalbos – komunikacijos ugdymo turinys yra individualus.

1.3. Logopedinės pagalbos procesas

Logopedinės pagalbos reglamentas. Švietimo įstatyme (2007) išskiriama viena iš švietimo sistemos sudėtinųjų dalių – švietimo pagalba mokytojui ir mokyklai. Jos esmė – teikiant specialistų pagalbą mokiniams, jų tėvams (globėjams, rūpintojams), mokytojams ir švietimo teikėjams padidinti švietimo veiksmingumą. Sudėtinė švietimo pagalbos dalis yra specialioji pedagoginė pagalba, kuri apibūdinama kaip pedagoginių priemonių sistema, padedant užtikrinti

veiksmingą specialiųjų poreikių turinčių asmenų ugdymą (Ališauskas, Ališauskienė, Gerulaitis ir kt., 2009, p. 120).

Logopedo veiklą, teikiant specialiąją pedagoginę pagalbą, reglamentuoja *Logopedo pareiginiai nuostatai*². Šiame dokumente teigiama, kad „logopedai teikia specialiąją pedagoginę pagalbą mokiniams, turintiems kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų ir vykdo šias pareigas: sudaro individualiąsias, pogrūpines ir grupines kalbos ugdymo programas, padeda įveikti specialiųjų poreikių mokinių kalbos ir kitus komunikacijos sutrikimus; padeda ir konsultuoja mokytojus; konsultuoja, mokinių tėvus, tiesiogiai dalyvaujančius ugdymo procese specialiosios pedagoginės pagalbos mokiniams teikimo klausimais; rengia ir naudoja specialiąsias mokymo priemones, skirtas specialiųjų poreikių mokinių kalbos ir kitų komunikacijos sutrikimų lavinimui; dalyvauja mokyklos specialiojo ugdymo komisijos veikloje; taiko naujoves; šviečia mokyklos bendruomenę, formuoja mokyklos bendruomenės ir visuomenės teigiamą požiūrį į specialiųjų poreikių mokinius; logopedai atsako už kokybišką savo funkcijų vykdymą, korektišką gautų duomenų panaudojimą, turimos informacijos konfidencialumą ir specialiųjų poreikių mokinių saugumą, sveikatą ir gyvybę savo darbo metu“.

Pasak Ališausko, Ališauskienės, Gerulaičio ir kt., (2009, p. 120), „logopedo pagalba apima tokias svarbiausias veiklos sritis: įvertinimo ir specialiųjų ugdymosi poreikių nustatymo; skirtos specialiosios pedagoginės pagalbos strategijos kūrimo ir jos įgyvendinimo; pagalbos mokytojui pritaikant mokymo priemones, ugdymo turinį specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems vaikams; konsultavimo ir bendradarbiavimo su kitais ugdymo proceso dalyviais; mokyklos bendruomenės švietimo“ (1 pav.).

² LR švietimo ir mokslo ministro 2006 m. kovo 31 d. įsakymas Nr. ISAK-614 „Dėl logopedų, dirbančių mokyklose, bendrųjų pareiginių nuostatų patvirtinimo“ Valstybės žinios, 2006-04-08, Nr. 39-1421

<p>Logopedas padeda įveikti mokinių kalbos ir kitus komunikacijos sutrikimus</p> <ul style="list-style-type: none"> • Logopedas padeda mokytojams pritaikyti mokomąją medžiagą ir mokymo priemones mokiniams • Logopedas nustato ugdytinio kalbos ir kitus kalbinio bendravimo sutrikimus • Logopedas šviečia mokyklos bendruomenę aktualiais kalbos raidos, kalbos neišlavėjimo ar sutrikimų prevencijos ir jų įveikimo klausimais • Logopedas sudaro individualiąsias, grupines logopedinių pratybų programas 	
<p style="text-align: center;">LOGOPEDO PAGALBA BENDRUOMENĖS NARIAMS ĮTRAUKIANT JUOS Į UGDYMO(SI) PROCESĄ</p> <ul style="list-style-type: none"> • Logopedas konsultuoja tėvus, kaip padėti savo vaikams • Logopedas kartu su vaiku, tėvais, mokytojais tariai ir rengia rekomendacijas dėl vaiko ugdymo • Logopedas konsultuoja mokytojus, kaip padėti mokiniams 	

1 pav. Logopedinės pagalbos kryptys

Šaltinis: sudaryta autorės, remiantis Ališauskas, Ališauskienė, Gerulaitis ir kt., (2009, p. 122).

Autoriai Ališauskas, Ališauskienė, Gerulaitis ir kt., (2009, p. 120) atliko tyrimą siekiant išsiaiškinti, kokios logopedinės sritys yra vertinamos kaip efektyviausios. Logopedinės pagalbos srityje palankiausiai vertinama logopedo veikla identifikuojant sutrikimus, bei tiesioginė pagalba mokiniui, padedant įveikti kalbos ir kitus komunikacijos sutrikimus.

Europos dokumentuose³ **logopedinės pagalbos procesas** skirstomas į šiuos etapus/logopedo veiklos kryptis:

- *prevencinę veiklą* (švietimas ir informacijos sklaida (pirminė prevencija), vaikų ir suaugusiųjų įvertinimas, siekiant kuo anksčiau nustatyti sutrikimus (antrinė prevencija); problemų, kylančių dėl esamo sutrikimo, sumažinimas (tretinė prevencija)).
- *įvertinimą ir diagnozavimą* (kompleksinis funkcionavimo ir kitų komunikacijos aspektų ištyrimas, atsižvelgiant į klientų poreikius bei socialinės aplinkos ypatumus; vertinimas yra tęstinis procesas ir apimantis bendradarbiavimą su kitų profesijų specialistais; logopedas nustato sutrikimus remdamasis objektyviais testais ir klinikiu stebėjimu, kelia hipotezes apie intervencijos trukmę ir pobūdį);
- *intervenciją (logopedinę pagalbą)*, t.y. tiesioginė ir netiesioginė logopedinė pagalba, siekiant įveikti komunikacijos sutrikimus, apimanti terapiją, reabilitaciją ir integraciją į socialinį

³ Network for Tuning Standards and Quality of Education Programmes in Speech and Language Therapy/Logopaedics across Europe (NetQues): a multilateral academic and professional network. (2015). NetQues Project Report: Speech and Language Therapy Education in Europe - United in Diversity

ar profesinį gyvenimą, ankstyvąją intervenciją, konsultavimą ir kt.; logopedinės pagalbos tikslai - suteikti asmenims kiek įmanomą aukštesnį funkcionavimo ir komunikacijos lygį, atitinkantį jų socialinę aplinką, mokymosi ar profesinės veiklos poreikius, kad jie galėtų savarankiškai gyventi; esminė intervencijos dalis - intervencijos efektyvumo (veiksmingumo) įvertinimas; jei sutrikimas susijęs su medicininėmis būklėmis, logopedinė pagalba turi būti derinama su gydymu.

Apžvelgiant logopedinės pagalbos ypatumus atskleidžiančius tyrimus įvairiuose kontekstuose, galima paminėti Lietuvos studentų magistro ir bakalauro tyrimus: Vaineikytė (2015) nustatė logopedų pagalbos specifiką ugdant mokinius turinčius Dauno sindromą. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad „logopedai atsižvelgia į mokinių silpnąsias raidos sritis, o ugdymo tikslai formuojami stokojamų gebėjimų ugdymo pagrindu, t.y. dėmesys telkiamas į kalbos lavinimą, kognityvinių procesų lavinimą, elgesio keitimą“ (p. 26). Voleikaitė (2014) tyrinėdama AAK taikymą nustatė, kad šios metodikos taikymo sudėtingumą sąlygoja ugdymo priemonių trūkumas.

Reikšminga paminėti ir ASHA (2015) pateikiamus susistemintus logopedinės pagalbos principus. ASHA (2015) leidinyje teigiama, kad logopedinės pagalbos sprendimai, geriausiai parenkami tik nuodugnai įvertinus mokinį. Kitaip tariant, tai įrodymais grįsta pagalba, kai yra pasitelkiama mokslinės, teorinės žinios, ugdymo praktika (geroji patirtis) ir paties mokinio poreikiai, asmenybės bruožai, galiausiai visai tai apjungia vertybiniai ugdymo aspektai.

Kairienės (2015) teigimu, „logopedų veikloje reikšminga ir būtina atlikti kalbėjimo sutrikimų diagnostiką - identifikuojant vaikų garsų tarimo sutrikimus, būtina nustatyti sutrikimo kilmę: motorinę (garsų tarimo trūkumai, neatitinkantys fonetinių taisyklių ir vaiko kalbėjimo raidos nuoseklumo) ar kognityvinę – lingvistinę (garsų tarimo trūkumai dėl netinkamos smegenų veiklos organizuojant garsus į tam tikrą struktūrą ir susiję su netinkamu garsų vartojimu kalboje). Tiksliam vaikų kalbėjimo ir kalbos sutrikimų identifikavimui svarbūs šie aspektai: logopedo profesionalumas (žinios ir patirtis); vertinimo sąlygos (standartizuotų vertinimo metodikų, specifinių vertinimo instrumentų, pagrįstų moksliniais tyrimais, poreikis, pakankama vertinimo trukmė); bendradarbiavimu grįstas (interdisciplininis) vertinimas“ (p. 24).

Apibendrinant vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto mokinių ir bendravimo ir kalbos ypatumus būtina akcentuoti, jog bendravimo, kaip kitų pažinimo funkcijų raidos ir esminių žmogaus poreikių patenkinimo priemonės ugdymas yra itin reikšmingas sutrikusio intelekto asmenims. Komunikacijos galimybės pas mokinius, turinčius vidutiniškai ir žymiai sutrikusį intelektą, yra skirtingos. Vidutinį intelekto sutrikimą turintys mokiniai turi menką žodyną (vartoja ir suvokia tik artimiausios aplinkos žodžius), bendrauja vieno-dviejų žodžių sakiniiais. Tuo tarpu žymų intelekto sutrikimą turintys mokiniai dažniausiai visiškai nekalba arba norus ir mintis reiškia garsažodžiais, gestais, mimika. Šie vaikai ribotai supranta kalbą, netaria garsų arba juos keičia, neįmanoma garsinė analizė ir sintezė. Būtina paminėti, kad abiejų intelekto sutrikimų atveju

būtiną individualų požiūrį ir ugdymo organizavimą, nes kiekvieno mokinio gebėjimai yra unikalūs, o negalių spektras įvairus. Komunikacinių gebėjimų ugdymo procese logopedams tenka reikšmingas vaidmuo. Sekančiame skyriuje aptariama logopedinė pagalba šį sutrikimą turintiems mokiniams.

Apibendrinant, galima teigti, jog mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbos ugdyme yra aibė priemonių ir metodų, kurie visi telpa į AAK sistemą. Reikšminga paminėti, jog visų priemonių tikslas logopedo, o ir kitų specialistų darbe yra ne tik kalbos ir komunikacinių gebėjimų ugdymas, o šalia to būtina turėti visuminį požiūrį į tokio mokinio ugdymą. Lavinti reikia ne tik komunikacinius gebėjimus, bet ir socialinius įgūdžius, formuoti vertybes, mokytis valdyti emocijas, ugdyti valią. Logopedas turi parinkti tikslingas priemones, taikyti metodus atitinkančius mokinio poreikius bei paties specialisto žinias ir patirtį.

2. skyrius. LOGOPEDINĖS PAGALBOS TEIKIMO YPATUMAI MOKINIAMS, TURINTIEMS VIDUTINĮ IR ŽYMŲ INTELEKTO SUTRIKIMĄ

2.1. Tyrimo metodika

Teoriniai tyrimo metodai. Teorinėje darbo dalyje taikyta mokslinės literatūros analize siekta konceptualizuoti vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto mokinių komunikacijos, jos ugdymo(si) ir logopedinės pagalbos ypatumus.

Empiriniai tyrimo metodai. Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, bendravimo logopedinės pagalbos teikimo ypatumams analizuoti pasirinktas *kokybinis tyrimas*. Kokybinis tyrimas, kaip pastebi Bitinas ir kt. (2008), tai subjektyviai apibūdinta tyrimo dalyvio tikrovė, kuri egzistuoja objektyviai. Skirtingi žmonės tikrovę suvokia skirtingai, skirtingai ją apibūdina. Tyrėjo užduotis – kiek galima giliau ir tiksliau pažinti konkretaus tyrimo dalyvio savitą prasiūsių pasaulį. Kokybinio tyrimo metodologija, pasak Bitino, Rupšienės, Žydžiūnaitės (2008), pabrėžia tiriamo reiškinių/objekto priklausymą nuo jį supančios aplinkos ir konteksto. Kokybinio tyrimu buvo siekiama atskleisti logopedinės pagalbos ypatumus, ugdant vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, turinčių mokinių komunikaciją.

Duomenų rinkimui buvo pasitelktas kokybiniuose tyrimuose naudojamas apklausos instrumentas – *pusiau struktūruotas interviu*. Interviu yra kokybinio tyrimo metodas. Kardelis interviu apibrėžia, kaip „tyrėjo inicijuotą pokalbį, kurio tikslas – gauti būtiną tyrimo uždaviniams informaciją“ (Kardelis, 2005, p.195). Kaip teigia Bitinas ir kt. (2008, p.152), „interviu siekiama suvokti informantų patirtį, sužinoti nuomones tiriamu klausimu, kurias jie išsako savais žodžiais.“ Pusiau struktūruotas interviu leido apklausos atlikimo metu laisvai komunikuoti su tyrimo dalyviais, pokalbio eigoje laisvai keisti klausimų eiliškumą, užduoti papildomus klausimus.

Tyrimo instrumentas. Remiantis teorinių šaltinių analize ir logopedinės pagalbos proceso etapais, parengtas tyrimo instrumentas (žr. 1 priedas). Pusiau struktūruoto interviu klausimai buvo itin tinkanti forma, nes pokalbio metu galima buvo detalizuoti kiekvieną klausimą atskirai. Atliekant mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, bendravimo logopedinės pagalbos teikimo ypatumų analizę buvo naudojamosi paruoštu klausimynu, skirtu tyrimo dalyviams – logopedams, dirbantiems specialioje mokykloje. Klausimyną logopedams sudarė 35 klausimai, suskirstyti į 7 teminius blokus.

Duomenų analizės metodai. Interviu metu logopedų vadovų pateiktiems atsakymams analizuoti taikomas *kokybinės turinio (content) analizės* metodas. Šis metodas leidžia padaryti specifines išvadas remiantis analizuojamu tekstu“ (Jonušaitė ir kt., 2005, p. 25). Šio metodo pagalba buvo vykdytas daugiakartinis tekstų skaitymas, kad būtų įmanoma kategorizuoti gautą

tyrimo medžiagą (t. y. gautuose atsakymuose rasti sąsajas tarp informantų pateiktų atsakymų ir sugrupuoti juos pagal prasmę), vėliau numatytoms kategorijoms buvo paskiriami pavadinimai bei numatomas išskaidymas į subkategorijas priskiriant atitinkamus pavyzdžius iš konkrečių tyrimo dalyvių atsakymų. Tokiu būdu, iš logopedų atsakymų galima išskirti logopedinės pagalbos ypatumus vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių mokinių kalbos ir bendravimo ugdymui, kalbos sutrikimų šalinimui.

Tyrimo organizavimas. Empirinis tyrimas organizuotas 2017 m. balandžio mėnesį. Iš anksto buvo derinamas susitikimo laikas su tyrimo dalyviais. Visi tyrimo dalyviai buvo pajėgūs ir turintys ilgametės patirties kalbėti tyrimo tema. Tyrime dalyvauti sutiko savanoriškai.

Etiniai tyrimo principai. Atliekant tyrimą, remtasi socialinių tyrimų etikos principais. Pasak Žydžiūnaitės (2007), atliekant socialinius tyrimus, tenka remtis etikos principais – konfidencialumo, informatyvumo, laisvanoriškumo ir kitais. Visų pirma tyrimo dalyviai buvo supažindinti su planuojamo atlikti tyrimo turiniu, kas ir su koku tikslu jį atlieka, kur bus panaudojami gauti rezultatai. Toliau tyrėja atlikdama tyrimą rėmėsi:

- laisvanoriškumo principu, kuris reiškia, kad tyrimo dalyviai gali patys apsispręsti dėl savo dalyvavimo/nedalyvavimo tyrime. Remiantis šiuo principu tyrimo dalyviai galėjo daryti įtaką interviu klausimynui, laisvai apsispręsdami į kuriuos klausimus atsakys, į kuriuos ne, ir kiek informacijos atsakydami pateiks;
- konfidencialumo principu, t. y. tyrimo dalyvių nebuvo klausiami asmeniniai duomenys - vardas, pavardė.

2.2. Tyrimo dalyviai

Tyrimas buvo atliktas X miesto X₁ mokykloje. Vykdyta *patogioji, tikslinė tyrimo dalyvių atranka*. Kaip teigia Bitinas ir kt. (2008, p.101) „patogiosios atrankos idėja yra tokia [...], kad atrenkami lengviausiai prieinami generalinės aibės vienetai“. Sudarant tiriamųjų imtį buvo atsižvelgiama į *kriterijų*: logopedai turi dirbti su mokiniais, turinčiais vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą. Tyrime dalyvavo N=6 logopedai.

Logopedų demografinės charakteristikos pateiktos lentelėje (žr. 1 lentelę).

Informacija apie tyrimo dalyvius

Tyrimo dalyvis/ kodas	Darbo stažas	Kvalifikacinė kategorija	Darbo stažas dirbant su mokiniais, turinčiais vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą	Mokinių amžius, su kuriais dirbama
log1	2 m.	Logopedė	2 m.	8-11 m.
log2	3 m.	Logopedė	1 m.	8-9 m.
log3	1 m.	Logopedė	nepilni metai	10-16 m.
log4	26 m.	Logopedė metodininkė	19 m.	7-18 m.
log5	12 m.	Logopedė	10 m.	6-16 m.
log6	4 m.	Logopedė	4 m.	6-10 m.

Tyrimo dalyvavo logopedės, turinčios įvairios darbo patirties: nuo 1 metų iki 26 metų. Darbo stažas, dirbant su mokiniais, turinčiais vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, nuo metų iki 19 metų. Informantės dirba nuo 6 iki 18 metų amžiaus mokiniais.

2.3. Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbos ir komunikacijos ypatumai

Tyrimo metu buvo domėtasi logopedų, kokie yra vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių mokinių sakytinės kalbos ypatumai. Išskiriama mokinių sakytinės, rašomosios kalbos, verbalinio ir neverbalinio bendravimo ypatumai.

Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbos ir komunikacijos ypatumai. Šioje tyrimo dalyje buvo siekiama atskleisti mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbos ir komunikacijos ypatumus. Buvo siekiama sužinoti, kokie yra mokinių sakytinės kalbos gebėjimai, kokios problemos, specifika. Logopedai pateikė duomenis apie mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, sakytinės kalbos ypatumus. Remiantis duomenimis suformuota mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbos ir kalbėjimo charakteristika, kuri pateikiama 2 lentelėje. Mokiniams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, identifikuoti

kalbos ir kalbėjimo ypatumai sakytinės ir rašomosios kalbos, verbalinio ir neverbalinio bendravimo srityse.

Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbos ir kalbėjimo charakteristika

Kategorija	Subkategorija	Teginių skaičius
Sakytinės kalbos ypatumai	Specifinė kalbos raida	2
	Netaisyklingas garsų tarimas	2
	Foneminio suvokimo trūkumai	2
	Skurdus ekspresyvusis žodynas	9
	Ribotas kalbos supratimas	8
	Kalbos gramatinio taisyklingumo trūkumai	11
	Savikontrolės trūkumas	1
	Rišliosios kalbos ypatumai	7
	Kalbos gebėjimai priklauso nuo intelekto sutrikimo laipsnio	4
Rašomosios kalbos ypatumai	Neišlavėjusi smulkioji motorika	4
	Riboti rašymo gebėjimai (lėtas tempas, neįskaitomas raštas, skyrybos, gramatinės klaidos, akustinio, optinio ir artikuliacinio pobūdžio klaidos)	14
	Gebėjimas rašyti spausdintinėmis raidėmis ar kompiuteriu	3
	Gebėjimas kopijuoti raides, tekstą	4
Verbalinės komunikacijos ypatumai	Pasyvus elgesys bendraujant su bendraamžiais	3
	Silpni dalyvavimo pokalbyje, bendroje veikloje gebėjimai dėl riboto kalbos supratimo ir gebėjimo reikšti mintis	9
	Poreikio bendrauti nebuvimas	2
Neverbalinės komunikacijos ypatumai	Bendraudami gestais ir mimika, balso intonacijomis perteikia emocijas ir geba jas suvokti	4
	Silpni neverbalinio bendravimo gebėjimai, dėl suvokimo trūkumų	4

Logopedžių atsakymai parodė platų, vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių mokinių, *sakytinės kalbos ypatumų spektrą*. Remiantis Prelock, Hutchins, Glascoe (2008), vaikai, turintys intelekto sutrikimą, dažnai susiduria ir su įvairiomis kalbėjimo problemomis: bloga kalbos garsų artikuliacija, turi žemus sakytinės ir rašytinės kalbos gebėjimus, daugybę gramatinių ir foneminio suvokimo problemų, galiausiai, ne visi vaikai gali suvokti žodžių reikšmes ir gebėti jas panaudoti savo poreikių patenkinimui. Tyrimo dalyvės nurodo, jog dirbdamos su šiais mokiniais dažniausiai susiduria su skurdžiu ekspresyviuoju žodynu,- t. y. mokiniai kalba buitine kalba (artimos aplinkos žodžiais): *Pastebėjau, kad jo žodynas yra buitinis, jis dažnai vartoja žodžius, kurių reikšmių nesupranta* [log3]; *<...> labai labai skurdus žodynas* [log5]. Poreikius (svarbiausius) gali išreikšti tik garsažodžiu, vienu žodžiu arba trumpu sakiniu: *Paprastai jie gali išreikšti savo pagrindinius poreikius* [log1]; Tyrimo dalyvės taip pat išskyrė: kalbos gramatinio taisyklingumo trūkumus: *<...> kalba agramatiška, nemoka derinti nei giminių, nei linksnių* [log1]; *<...> žodyninė struktūra iškraipyta, gali būti be galūnių, be priešdėlių arba žodis iš viso nesuprantamas* [log4] bei rišliosios kalbos nebuvimą: *Tačiau bendrai visiems būdinga: tarties*

bėdos, rišliosios kalbos problemas [log1] kaip vieną iš dažnesnių problemų pasireiškiančių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių vaikų sakytinėje kalboje. Šias problemas, kaip vienas iš pagrindinių tokių vaikų kalbėjime išskiria ir ASHA (1993), parengtame leidinyje apie bendravimo sutrikimų apibrėžtis. Pasak Memisevic, Hadzic (2013) vaikai, turintys intelekto sutrikimų, visais atvejais turi kalbos ir kalbėjimo sutrikimų, nes pati negalė daro įtaką kalbos vystymuisi. Kadangi intelekto negalės laipsniai yra skirtingi, todėl ir kalbos ypatumai yra individualūs. Logopedės išskyrė vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą turinčių mokinių sakininės kalbos ypatumus. Tiesa, daugiau dėmesio skiriant žemų intelektinių gebėjimų turintiems mokiniams: *O va žymų turintys paprastai jei kalba, tai tik keletą žodžių, arba visai nei vieno garsažodžio* [log5]. Apie vidutinį intelekto sutrikimą turinčius mokinius buvo pasakyta, kad jie dažniausiai geba kalbėti: „*Vidutinį sutrikimą turintys dažniausiai geba kalbėti*“ [log5]. Ivoškuvienė, Tėvelytė (2015), taip pat išskiria skirtingus kalbėjimo ypatumus tokių mokinių atžvilgiu. Pasak autorių, vidutinį intelekto sutrikimą turintiems mokiniams būdingi šnekamosios kalbos pradmenys, ribotas kalbos supratimas, žodžiai suvokiami tik konkrečioje situacijoje. Tuo tarpu mokiniai, turintys žymų intelekto sutrikimą visiškai nekalba arba norus ir mintis reiškia garsažodžiais, gestais, mimika. Galiausiai, dar buvo išskirti tokie sakininės kalbos ypatumai: netaisyklingas garsų tarimas, foneminio suvokimo trūkumai, savireguliacijos trūkumas, kontakto vengimas, pakartojimai (echolalijos).

Kitas komunikacijos būdas **rašytinė kalba**. Prelock, Hutchins, Glascoe (2008) teigia, jog mokinių, turinčių intelekto sutrikimą, sakininės kalbos problemas dažnai lydi ir rašymo problemos. Tyrimo dalyvės, visų pirma, akcentavo ribotus tokių vaikų rašymo gebėjimus: *Iš septynių mano ugdomų vaikų, geba rašyti tik vienas mokinytis. Ir tai tik spausdintinėmis raidėmis* [log1]; *nerašo didžiųjų raidžių, nesilaiko linijų*. [log3]; *<...> akustinės (painioja i- y, u-ū, è-ie, v-f ir kt.)* (log4). *<...> optinės (painioja e-è, s-š, c-č) klaidos* [log4]. Tarp rašymo gebėjimų buvo išskirtas rašymas spausdintomis raidėmis, kopijavimas, rašymas kompiuteriu: *<...> tačiau puikiai renka sakinius kompiuteriu* [log1]; *Geba kopijuoti raides t. y. perrašyti tekstą* [log6]; *Kiti rašo spausdintinėmis raidėmis minimalius dalykus, tokius kaip savo vardą užrašo* [log5]. Tyrimo dalyvės pažymėjo, kad daugelį rašymo problemų sąlygoja ne tik intelekto sutrikimas, bet ir smulkiosios motorikos neišlavėjimas: „*Smulkioji motorika ypatingai silpna, net piešti jiems sudėtinga, tai apie rašymą dar net neturiu ką pasakyti*. [log1]. Pasak W.L. Heward (2010), daug mokinių turinčių intelekto sutrikimą turi rašymo problemų, kurias sąlygoja jų turima negalia. Vaikai nesugeba raštu atlikti užduočių, nesusidoroja su gramatikos, skyrybos, sakinių struktūros ir rašysenos problemomis. Daugelis mokinių vadovaujasi *atkurti-ir-rašyti* (ang. *retrieve-and-write*) požiūriu, pagal kurį mokiniai rašo mechaniškai pagal analogijas susiformavusias atmintyje. Toks mechaniškas rašymas iššaukia nemažai rašymo problemų.

Dauguma mokinių, turinčių intelekto sutrikimą, naudoja daugiau **verbalinės komunikacijos elementų** ir tai yra fiksuojama kaip pagrindinė komunikacijos forma. Logopedžių atsakymai parodė, kad mokiniai, turintys vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, turi silpnus dalyvavimo pokalbyje, bendroje veikloje gebėjimus, dėl riboto kalbos supratimo bei gebėjimo reikšti mintis: *Verbalinis bendravimas ribotas aktyvaus komunikavimo prasme, kadangi šie mokiniai ribotai suvokia pašnekovo kalbą, sunkiau įprasmina savo mintis, dėl artikuliacijos sunkumų sunkiau suprantama jų kalba, verbalinė komunikacija yra lėtesnio tempo, ribota turiniu ir prasingumu* [log4]. Mokiniai apskritai nepasižymi dideliu noru bendrauti: *Manyčiau, kad tokie mokiniai apskritai nepasižymi dideliu noru, poreikiu bendrauti*“ [log2]; <...> *kontakto vengimas* [log6].

Logopedės išryškino dvi **neverbalinės komunikacijos kryptis** - bendraudami gestais ir mimika, balso intonacijomis perteikia emocijas ir geba jas suvokti: *Na dauguma mano mokinių komunikuoja kažkiek mimika: parodo pykti, susierzinimą. Na ir teigiamas emocijas išreiškia šypsena, plojimu, stereotipiniais judesiais („plasnoja“, pašokinėja) ar pan.* [log5] bei tai, kad egzistuoja ir tokių mokinių, kurie sunkiai geba naudoti neverbalinio bendravimo būdus dėl suvokimo gebėjimų trūkumų: *Sunkiau vizualinę komunikaciją priima žymų intelekto sutrikimą turintys mokiniai, kadangi jie sunkiau suvokia simbolių reikšmę, piešinėlius, reiškiančius abstrakčias sąvokas (liga, oras, šventė ir pan.)* [log4]. Mokiniai, kurie naudoja neverbalinius būdus, viską iškomunikuoja gestų, balso intonacijų bei mimikos pagalba. Tarp neverbalinio bendravimo būdų, kaip dominuojantį, galima išskirti gestus.

2.4. Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, gebėjimų vertinimas ir logopedinės pagalbos planavimas

Remiantis ES (NetQues, 2013) reglamentu logopedo veikla yra orientuota į kelias kryptis: prevencinę, įvertinimą ir diagnozavimą, intervencinę. Atsižvelgiant į šias kryptis, galima teigti, kad logopedo vaidmuo specialių ugdymosi poreikių turinčių mokinių ugdyme užima reikšmingą vaidmenį, nes atlieka tiek konsultanto, specialisto, švietėjo vaidmenį bei bendradarbiauja su kitais pagalbą mokiniui teikiančiais specialistais.

Apibendrinant logopedų patirtis ugdant mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbą, galima išskirti: mokinių gebėjimų vertinimą ir logopedinės pagalbos tikslų kėlimą, individualios ugdymo programos sudarymą bei logopedinės pagalbos kryptių parinkimą. Duomenys pateikti 3 lentelėje.

**Vaikų, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, gebėjimų
ir logopedinės pagalbos planavimo procesas**

Kategorija	Subkategorija	Teginių skaičius
Vaiko gebėjimų vertinimas ir logopedinės pagalbos tikslų kėlimas	Logopedo atliekamas vaiko kalbos vertinimas ir kalbos kortelių pildymas	5
	Bendradarbiavimas su ikimokyklinės įstaigos mokytojais	1
	Bendradarbiavimas su klasės mokytoju ir specialiuoju pedagogu	6
	Atsižvelgimas į PPT išvadas ir rekomendacijas, kitus dokumentus	8
	Atsižvelgimas į tėvų nuomonę	3
	Savarankiškas tikslų kėlimas	1
Individualios ugdymo programos sudarymas	Individualios ugdymo programos/pratybų rengimas ir tvirtinimas V GK metams	11
	Programos peržiūra, papildymas	8
Logopedinės pagalbos kryptys	Poreikio bendrauti skatinimas ir elementarių bendravimo gebėjimų ugdymas	9
	Žodyno ir rišliosios kalbos gebėjimų ugdymas	9
	Kalbos gramatinio taisyklingumo ugdymas	3
	Tarties tikslinimas	3
	Kalbos sutrikimo įveikimas	2

Logopedo veikla su mokiniais, turinčiais vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, grindžiama vertinimo procesu. Specialiojo ugdymo individualizavimas visų pirma prasideda nuo mokinio pažinimo t. y. išankstinio vaiko asmenybės, charakterio būdo ir pan. įvertinimo (Miltenienė, Borkertienė, 2008). Toks išankstinis *mokinio pažinimas* atsispindėjo ir logopedžių veikloje. Visos tyrimo dalyvės pasakė, kad atsižvelgia į PPT išvadas ir rekomendacijas: *Išsianalizuoju PPT tarnybos išvadas ir rekomendacijas* [log2]; *Susipažįstu su PPT išvadamis*. [log5]. Tiesa, viena informantė įvardino nemažai kitų dokumentų, kuriais ji remiasi, planuodama ugdomąją veiklą: Specialiųjų ugdymosi poreikių įvertinimo pažyma, medicininės pažymos, vaiko sveikatos formos, vaiko ugdymosi pasiekimai iš ankstesniųjų ugdymo įstaigų, Vaiko raidos centro įvertinimo pažymos. ES (NetQues, 2013) reglamente teigiama, kad vertinimas yra tęstinis procesas ir apimantis bendradarbiavimą su kitų profesijų specialistais. Ši nuostata atsispindėjo ir tyrimo dalyvių atsakymuose. Informantės siekdamos geresnio mokinio pažinimo daugiausia bendradarbiauja su klasės mokytoju ir specialiuoju pedagogu: *Aš linkusi bendradarbiauti tiek su mokinio klasės mokytoja. <...> Su klasės mokytoja stengiamės kelti bendrus tikslus*. [log1] <...> *bendradarbiaujant su klasės mokytoju* [log4]. Mokytojai logopedams teikia nemažai informacijos apie mokinio elgesį ir veiklas pamokų ir pertraukų metu. Logopedės akcentavo, kad kalbos ir kalbėjimo ugdymas, visų pirma prasideda nuo pakartotinio mokinio įsivertinimo: <...> *papildomai aš tik pradėjus su nauju mokiniu dirbti atlieku kalbos ir kalbėjimo įvertinimą, na, kad*

pati žinočiau nuo ko pradėti su juo dirbti [log3]. Tai rodo, kad logopedės siekia tikslingos veiklos, išskirdamos visus komunikacijos sutrikimus esamai dienai, kai pradamas darbas su mokiniu. Kai kurios tyrimo dalyvės siekdamas ugdomosios veiklos tęstinumo bendradarbiauja su ikimokyklinės įstaigos pedagogais arba tėvais: *Jau tradicija yra tapęs bendradarbiavimas su ikimokyklinės įstaigos, kurioje vaikas buvo ugdomas, pedagogais, kurie gali pateikti išsamią mokinio kalbinės, pažintinės veiklos tęstinumo kryptį* [log4]. Logopedės taip pat atsižvelgia į tėvų nuomonę: *Ypač vertinga informacija gaunama iš mokinio šeimos* [log4]. Paminėtas ir savarankiškas tikslų kėlimas: *Tiesą pasakius keliu juos savarankiškai* [log5].

LR švietimo ir mokslo ministro 2006 m. kovo 31 d. įsakymas Nr. ISAK-614 Dėl logopedų, dirbančių mokyklose, bendrųjų pareiginių nuostatų patvirtinimo nuostatuose yra apibrėžtos logopedo funkcijos. Viena iš šių funkcijų yra sudaryti individualias programas specialių ugdymosi poreikių turintiems vaikams. Tyrimas atskleidė, jog logopedės suvokia individualizuotų programų svarbą ir visos paminėjo jog rengia vieną metinę **individualią ugdymo programą**: *Rengiu vieną metinę individualią programą kiekvienam mokiniui* [log1]. *Rengiu individualias pratybų programas* [log2]. *Rengiu vieną metinę programą* [log3]. Ši programa yra peržiūrima ir papildoma: *<...> pasipildau ką reikia, pasižymiu ko nepavyko pasiekti ir pan.* [log3]; *<...> pagal poreikį koreguoju metų bėgyje.* [log2]. Viena iš tyrimo dalyvių pažymėjo, jog programos yra aptariamoms Vaiko gerovės komisijoje.

Logopedžių atsakymai atitinka ir teorinėje dalyje pristatomas individualizuotas ugdymo programas specialių ugdymosi poreikių turintiems mokiniams. Tokiose programose turi atsispindėti: informacija apie mokinį, ilgalaikiai ir trumpalaikiai ugdymo tikslai, mokinio pažangos stebėjimo fiksavimo procedūros. Visas mokymas(sis) turi atitikti mokinio ugdymo poreikius (Espin, Deno, Albayrak-Kaymak, 1998, p. 164). Pasak E. Jurevičiūtės ir I. Adomavičienės ir kt. (2007), „ugdymo veiksmingumas priklauso nuo specialiosios pedagoginės pagalbos modelio, t. y. atsižvelgimo į kiekvieno vaiko individualius poreikius, gebėjimus bei pasiekimus, tinkamos aplinkos sukūrimo“ (cit. pagal Kaffemanienė, Reseckienė, 2008, p. 141).

Remiantis ES direktyva (NetQues, 2013), kad logopedo veikla grindžiama veiklų įvairove, t. y. logopedas teikia pagalbą asmenimis, turintiems komunikacijos sutrikimų, kurie apima įvairius kalbos lygmenis: formą (garsus – fonologiją, prozodiją; žodžius – leksiką; sakinius – gramatiką; tekstą); turinį (reikšmes - semantiką; žinias); kalbos funkciją (pragmatiką). Atlikto tyrimo rezultatai kaip tik ir parodė **logopedinės veiklos įvairovę ir skirtingas kryptis**. Nustatyta, kad daugiausia logopedės, vykdydamos savo veiklą tokių mokinių atžvilgiu, orientuojasi į poreikio bendrauti skatinimą ir elementarių bendravimo gebėjimų ugdymą: *Mokyti nuo bendrų veiksmų su mokytoju pereiti prie mėgdžiojimo bei savarankiškų veiksmų, susijusių su kalbine išraiška* [log4]; *<...>stengiuosi kalbą ugdyti kasdieninėje jų veikloje, įvairiose žaidybinėse situacijose, kuriose*

būtų sužadintas noras apskritai kalbėti [log2]. Logopedės teigė, yra būtina plėsti žodyną ir ugdyti rišliosios kalbos gebėjimus: *Aš pati daugiausia dėmesio skiriu žodyno plėtimui. Nes jei vaikas gebės nors vienu žodžiu, bet galės pasakyti ko jis nori, ką jis matė ir pan. Jau galės vykti dialogas. Nes neretai jie tiesiog trūksta žodžių kai nori kažką pasakyti, papasakoti*“ [log1]. *Turbūt daugiausia dėmesio reikėtų skirti žodyno plėtimui, rišliajai kalbai* [log3]. Įvardintas kalbos gramatinio taisyklingumo ugdymas: „*mokyti gramatinių dėsnų*“ [log3], tarties tikslinimas: *Ugdyti taisyklingą tartį.* [log4] bei kalbos sutrikimo įveikimas: *Šalinti, koreguoti kalbos sutrikimus* [log4].

2.5. Logopedinės pagalbos teikimas mokiniams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą

Pasak Ališausko, Ališauskienės, Gerulaičio ir kt., (2009) „logopedo pagalba apima tokias svarbiausias veiklos sritis: įvertinimo ir specialiųjų ugdymosi poreikių nustatymo; skirtos specialiosios pedagoginės pagalbos strategijos kūrimo ir jos įgyvendinimo; pagalbos mokytojui pritaikant mokymo priemones bei ugdymo turinį specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems vaikams; konsultavimo ir bendradarbiavimo su kitais ugdymo proceso dalyviais; mokyklos bendruomenės švietimo“ (p. 120).

Apibendrinant logopedų patirtis ugdant vaikų, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, kalbą išskiriama: logopedinių pratybų struktūra orientuota į kalbos ugdymą, alternatyviosios ir augmentinės komunikacijos metodų taikymą; taikomos priemonės kalbai ir komunikacijai ugdyti; ugdymosi motyvacijos palaikymo sistemos taikymas; logopedų patiriami iššūkiai ugdant šį sutrikimą turinčius mokinius; logopedo netiesioginė pagalba (pagalba pedagogams ir tėvams), bendravimo su pedagogais ir tėvais stoka. Duomenys pateikti 4 lentelėje.

4 lentelė

Logopedinės pagalbos mokiniams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, teikimo procesas

Kategorija	Subkategorija	Teiginių skaičius
Logopedinių pratybų struktūra orientuota ne tik į kalbos ugdymą	Vedamos individualios logopedinės pratybos	9
	Mokinio motyvavimas, nuteikimas darbui	4
	Taisyklingo kalbėjimo mokymas (artikuliacijos pratimai, tarties mokymas, prozodijos lavinimas, ritmikos, kvėpavimo ir smulkiosios motorikos lavinimo pratimai)	16
	Kalbos ugdymas (žodyno plėtojimas, gramatinio taisyklingumo ir rišliosios kalbos ugdymas)	5
	Integruotas mokinių asmeninių savybių, savarankiškumo gebėjimų ugdymas	4

	Pedagoginių pertraukėlių taikymas	3
	Vaiko veiklos įsivertinimas	2
Multisensorinių ir alternatyviosios, augmentinės komunikacijos metodų taikymas	Metodų parinkimas atsižvelgiant į vaiko individualius gebėjimus, interesus	2
	Ne visuomet sėkmingas bendravimo gestais mokymas (dėl sutrikusios motorikos)	6
	Ne visuomet sėkmingas simbolių naudojimas riboto kalbos suvokimo	11
	Praktine veikla grįsto mokymosi svarba	3
	Multisensoriniai metodai, terapijos	2
	Ugdymosi turinio vizualizacija	5
Taikomos priemonės kalbai ir komunikacijai ugdyti	Vaizdinių priemonių įvairovė (žaislai, paveikslėliai, loto, IKT ir kt.)	14
	Logopedo sukurtos priemonės	4
	Pratybų sąsiuviniai	1
	Priemonių tikslingumo poreikis	2
Ugdymosi motyvacijos palaikymo sistemos taikymas	Nuolatinis mokinių motyvacijos palaikymo poreikis	2
	Vaiko viešas pagyrimas	3
	Skatinimas mėgstamais daiktai (žaislais, saldumynais, mėgstama veikla)	5
	Individualizuotas motyvacijos palaikymo būdų parinkimas	6
Logopedų patiriami vaikų ugdymo iššūkiai	Mokinių ugdymosi motyvacijos trūkumas	3
	Sunkiai pastebima pažanga	5
	Mažas pratybų skaičius /laiko trūkumas	7
	Logopedo darbo tęstinumo namuose svarba	2
Logopedo netiesioginė pagalba (pagalba pedagogams ir tėvams)	Dalijimasis patirtimi ir informacija ir pedagogų konsultavimas	4
	Pedagogų ir tėvų švietimas	5
	Tėvų informavimas apie vaiko ugdymąsi	4
Bendravimo su pedagogais ir tėvais stoka	Nevykdoma papildoma veikla	4
	Tiesioginio kontakto su tėvais poreikis	7

Kalbant apie *logopedinių pratybų struktūrą, ji yra orientuota ne tik į kalbos ugdymą*. Logopedės pažymėjo, kad veda individualias pratybas: *Dirbant su šiais mokiniais taikau tik individualias pratybas, nes manau, kad tokių pratybų metu darbas yra produktyvesnis, labiau galima atsižvelgti į individualius mokinio gebėjimus*. [log2]. Kaffemanienės ir Čegyčės (2006) teigimu, sutrikusį intelektą turinčių mokinių efektyvaus bendravimo ugdymo sąlygos yra: individualių ugdytinio bendravimo gebėjimų pažinimas; poreikio bendrauti skatinimas, sudarant sąlygas patirti teigiamas emocijas; nuolatinis vaiko įtraukimas į bendravimo procesą; ugdomųjų situacijų specialus modeliavimas, kurios skatina bendravimą. Veiklų ruošimosi metu vykdo neformalius pokalbius, kad vaikas apsiprastų, atsirastų motyvacija. Logopedės per tą laiką ne tik leidžia vaikui apsiprasti, bet ir įvertina mokinio emocijas, nuotaiką, nusiteikimą, atitinkamai pritaiko ugdomąjį toną: *Mokinius į užsiėmus atsivedu pati. Visada skiriu laiko pokalbiui su vaiku, kaip jis jaučiasi ir pan.*[log1]. *Tai jį pati pasiimu iš klasės ir ateiname kartu su juo pas mane į kabinetą. Taip pat, ji privalau motyvuoti prieš pardedant darbą. Jis išsirenka žaidimą ar veiklą, kurią gaus po pratybų*. [log3]. Šis logopedinės veiklos ugdymo etapas itin reikšmingas. Kalbant

apie logopedines užduotis/veiklas, logopedės organizuoja: artikuliacijos pratimų atlikimą, tarties ir rišliosios kalbos mokymą, smulkiosios motorikos pratimų atlikimą, prozodijos lavinimą, gramatinio taisyklingumo ugdymą, žodyno plėtimą, ritmikos pratimų naudojimą, kvėpavimo pratimų atlikimą. Daugiausia tyrimo dalyvės koncentruojasi į artikuliacinio aparato lavinimą, tarties bei rišliosios kalbos mokymą: <...>pradedame nuo artikuliacinės mankštos. [log4]; <...>garsų tarimo mokymas ar įtvirtinimas [log5]; prozodijai ugdyti skirtos užduotys [log1]; užduotis smulkiosios motorikos lavinimui [log2]. Logopedės akcentavo, kad yra sunku atskirti vien tik komunikacinių gebėjimų ugdymą logopedinių užsiėmimo metu. Kartu su komunikaciniais gebėjimais ugdomi motorikos, aplinkos suvokimo, savarankiškumo, asmeninių vaiko nuostatų ir kiti dalykai: *Ugdant šiuos mokinius, specialieji ugdomieji tikslai glaudžiai persipynę su bendraisiais ugdomaisiais tikslais. Ugdant komunikaciją tuo pačiu ugdomos ir asmeninės vaiko nuostatos, asmeninės mokinio savybės. Asmenybės formavimas neįsivaizduojamas be savarankiškumo ugdymo. Sėkminga veikla neįmanoma be motyvacijos, todėl visi veiklos metodai neatsiejami vienas nuo kito ir yra derinami tarpusavyje.* [log4]. Toliau analizuojant logopedžių atsakymus apie ugdomąją veiklą, kaip vieną reikšmingiausių aspektų galima išskirti, jog tokio mokinio ugdymui reikalingas laikas, pertraukos ir prisitaikymas prie mokinio: <...> *jų dėmesio sukauptimas trumpalaikis, reikia nemažai pertraukėlių, vis motyvuoti atlikti sudėtingas užduotis ir pan.* [log1]. Pertraukos reikalingos tam, kad vaikas pailsėtų, vėl atgautų motyvaciją, nes jų dėmesys ir susitelkimas dažniausiai yra trumpalaikis. Galiausiai, ir pats ugdymo proceso tempas turi būti lėtas. Kai kurios logopedės išskyrė ir ugdymo veiklos pabaigos etapą, kurio metu leidžia vaikui save įsivertinti: *Pratybų pabaigoje visada įsivertina jis kaip jam sekėsi. Po visko palydžiu į klasę.* [log3].

Multisensorinių ir alternatyviosios, augmentinės komunikacijos metodų taikymas.

Reikšmingiausia, kas atsispindėjo analizuojant tyrimo dalyvių atsakymus apie jų veiklos metodus yra tai, kad visi metodai parenkami individualiai atsižvelgiant į vaiko poreikius: *Dažniausiai kalbėjimas ugdomas per žaidybinę veiklą, atsižvelgiant individualius vaiko gebėjimus, polinkius. Su jaunesnio mokyklinio amžiaus vaikais pratybas pradedame nuo bendros veiklos su logopedu, vėliau vaikai mėgdžioja logopedą, tik po to galima siekti savarankiškos vaiko veiklos* [log4]. Tai atitinka ir teorines nuostatas. Mokiniai, turintys kalbėjimo ir kalbos sutrikimų, pasižymi skirtingais poreikiais, todėl aktualu tinkamai parinkti įdomias bei skirtingas veiklas, bei efektyvius mokymo(si) metodus ir būdus, siekiant įsisavinti mokomąją medžiagą (Ališauskas, Danieliūtė, 2014, p. 115). Kalbėdamos apie taikomas metodikas, sėkmės ir nesėkmės atvejus, logopedės išskyrė vieną metodą, kuris joms problematiškiausias - simboliai. Logopedės konkrečiai neįvardijo, kodėl joms nesiseka dirbti su simboliais, tačiau tai buvo įvardinta, kaip nesėkminga veikla: *Mokymas simboliais labai sudėtingas, nes pagrindinė bėda žymų intelektą turinčių mokinių*

yra kalbos suvokimas. [log1]. *Čia kaip aš sakau, dirbant su šios grupės mokiniais yra ieškojimų, atradimų kelias. Na neaišku niekada kas pasiteisins, kas netiks, o laiko kiek tam skiriama juk...Aš su simboliais dirbau gana nemažai ir va nu niekaip nepavyko mums...Tai kiek laiko skirta kaip ir veltui.* [log6]. Tuo tarpu gestai, daugelio logopedžių įvardinti, kaip sėkmingos veiklos metodas: *Gal tik išskirčiau ugdant žymų intelekto sutrikimą turinčius, tai gestų mokymo taikymas. Visai neblogai išmoksta mokiniai elementarių gestų.* [log5]. Teorinėje dalyje buvo minima, kad gestai, kaip neverbalinės komunikacijos būdas, dažniausiai taikomas žodžiu perteikiamoms mintims. Kai vaikas ar suaugusysis negali bendrauti kalba, t. y. kalbėti, jis vartoja gestus (Ivoškuvienė, Mamonienė, Suveizdienė, 2007, p. 386). Ši teorinė idėja atsispindi praktinėje logopedžių veikloje: *<...> gestų taikymas* [log1]; *Taip pat gestus, mimiką, kad vaikas suprastų užduotis, pats stengtųsi įsijungti į veiklą.* [log2]; *gestai* [log3]. Tiesa, viena specialistė, pasakė, kad jai kilo problemų su gestu taikymu: *Šiomet mokinei taikau gestus, tačiau pagrindinė problema, kai taikau nekalbantiems vaikams gestus yra ta, kad jų negalės kompleksinės, todėl kaip taisyklė yra sutrikusi motorika. Labai ribotai galima sugalvoti gestų, kuriuos galėtų atlikti.* [log1]. Galima teigti, kad gestų taikymo problemos gali atsirasti dėl vaikų motorikos sutrikimų. Taip pat kaip sėkmingus veiklos metodus logopedės išskyrė praktinius užsiėmimus, kai vaikai gali paliesti, pajauti, išbandyti, paragauti: *Metodai, reikalaujantys skaitymo, rašymo, nėra tokie sėkmingi kaip praktinės veiklos metodai.* [log4]. *Taip pat leisti vaikui praktiškai išbandyti, paragauti, kažką pačiam veikti* [log3]. Įvairiais atvejais logopedės dar pasitelkia tokias multisensorinius mokymo(si) metodus, terapijas: *Taip pat įjungiu ir kinestetinius būdus: paliesti, pauostyti, pačiupinėti ir pan.* [log5]; *<...> įvairios terapijos: dailės, muzikos, smėlio, judesio <...>* [log4]. Logopedės mini ir ugdymosi turinio vizualizaciją: *„Dažniausiai informaciją pateikiu vaizdžiai: naudoju paveikslus, schemas, nuotraukas, plakatus, knygas, filmukus mokomuosius, PowerPoint pristatymus ir panašiai.* [log5]; *Pasitelkiu daug vaizdumo* [log6];

Taikomos priemonės kalbai ir komunikacijai ugdyti. Sudėtinė švietimo pagalbos dalis yra specialioji pedagoginė pagalba, kuri apibūdinama kaip pedagoginių priemonių sistema, padedant užtikrinti veiksmingą specialiųjų poreikių turinčių asmenų ugdymą (Ališauskas, Ališauskienė, Gerulaitis ir kt., 2009, p. 120). Priemonės yra labai įvairios ir individualios. Tyrimo dalyvių atsakymai parodė, kad logopedinėje veikloje su mokiniais, turinčiais vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, naudojamos įvairios priemonės. Daugiausia logopedės pasitelkia vaizdinių priemonių įvairovę: *Naudoju vaizdines, interaktyvias priemones. Įvairios kortelės, dėlionės, loto, konstruktoriai, „Frepy“ priemonė man labai patinka, na tos magnetinės lentos su magnetukais, daug temų galima aprėpti su ja.* [log3]. Informantės naudojami ir savo sukurtomis priemonėmis: *Taip pat nemažai jau per tiek metų sukaupiau ir savo gamintų priemonių sunku net būtų išvardinti visas. Bet nuo prielinksnių vartojimo mokymo iki pūtimo ir panašiai.* [log5]. *Naudojami pratybu*

sąsiuviniai: <...> pratybų sąsiuviniai, išleisti Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centro „Skaičiuoju namie ir lauke“, „Bendravimas ir etiketas“, „Ypatingos progos“, „Noriu kalbėti ir bendrauti“, „Rišliosios kalbos ugdymas“, ir eilė kitų [log4]. Kalbėdamos apie priemones, specialistės pabrėžė, kad nepaisant egzistuojančios priemonių gausos, efektyviai veiklai svarbiau ne priemonių kiekis, o tikslingumas: *Na manau priemonių daug turėti nėra būtina. Jei aiškiai turi tikslą ko nori pasiekti, tų priemonių gausa nereiškia greitesnio ar geresnio rezultato. Juk su vienu loto galima tiek daug padaryti ugdant šį sutrikimą turinčius mokinius* [log1]. Teorinėje dalyje taip pat buvo akcentuota, kad viskas ugdymo procese turi įtakos, tačiau visų pirma, naudojamų priemonių ir metodų tikslingumas vaiko poreikių, sutrikimų atžvilgiu (Boardman, Bernal, Hollins, 2014, p. 30).

Ugdant mokinius turinčius vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą svarbu ne tik parinkti tinkamus veiklos metodus ir tikslingas priemones, bet ir pasitelkti **ugdymosi motyvacijos palaikymo sistemų taikymą**. Tyrimo dalyvės pripažino, kad jų veikloje skatinimo priemonės yra būtinos, nes šį sutrikimą turintys mokiniais turi menką motyvaciją: *Būtinai. Jų mokymosi motyvacija labai labai menka. Reikia nuolat paskaitinti. Visada su tėvais, kartu, susidarome paskatinimų piramidę jei galima taip išsireikšti: nuo labiausiai vaikų motyvuojančių dalykų iki menkesnių. Tuomet kiekvienam vaikui iš to sąrašo ir renkuosi.* [log1]. Specialistės mokinius skatina įvairiai: mėgstamais daiktais (žaislais, saldumynais, mėgstama veikla): *Žinoma, pas mane du stalčiai pilni žaislų, saldumynų ir panašių vaikų mėgiamų dalykų. Vieno mokinio mama man atneša saldainių „Pupa“ ir kiekvienų pratybų pabaigoje gauna savo apdovanojimą.* [log1]. *Man labai pasiteisinęs būdas tuomet yra leisti vaikui rinktis veiklas. Pateikiu tris keturias veiklas, bet tik tas kurios tinka mano iškeltiems uždaviniams ir duodu mokiniui pasirinkti. Jie tuomet jaučiasi, kad va patys gali nuspręsti ką veiks, tai visuomet man suveikia.* [log6]. Logopedės dažnai akcentavo, kad tai yra labai individualus dalykas: *Skatinimo būdus pasirenku pagal mokinį: vieniems reikia žodinio įvertinimo, džiaugsmo parodymo, palaikymo, kitiems reikia plojimo, prisilietimo, kiti nori už veiklą skanėstų.* [log4]. Vaikus motyvuoja ir viešas pagyrimas: *Labai veikia pagyrimai, pažangos pastebėjimas ir pabrėžimas* [log3]; *Mokiniams patinka viešas pagyrimas klasėje, prie šeimos narių, prie mokytojų.* [log4]. Galima teigti, kad skatinimo būdų parinkimas priklauso, kaip gerai logopedė pažįstą mokinį, jo poreikius, bei jo asmenybę. Nes skatinimo būdą kartais reikia parinkti greitai ir tikslingai, jei mokinys prarado susidomėjimą veikla, pasidarė liūdnas ir panašiai. Logopedinėje pagalboje reikšmingas veiksnys yra vaikų skatinimas, siekiant pasiekti ugdymosi veiklų rezultatų, sutelkti vaiko dėmesį, padidinti motyvaciją. Nėra visiems tinkamų ir vienodų skatinimo priemonių. Tai labai individualu ir priklauso asmeniškai nuo kiekvieno vaiko (Heward, 2010).

Reikšminga tyrimu buvo išsiaiškinti *logopedų patiriamus vaikų ugdymo iššūkius*. Tyrimo rezultatai parodė, keturias problemas, su kuriomis susiduria logopedės kasdieninėje veikloje ir jaučia, kad jų egzistavimas trukdo pasiekti geresnių ugdymosi, sutrikimų šalinimo rezultatų. Dvi ryškiausios problemos, kurios išryškėjo pokalbiuose su specialistėmis buvo mažas pratybų skaičius/laiko trūkumas veikloms: *Taip pat pratybų skaičius. Vienas kartas savaitėje labai mažai tokių sutrikimų turintiems mokiniams* [log1]. *Daugiausia sunkumų logopedams, dirbantiems su mokiniais, turinčiais kalbėjimo ir kalbos sutrikimų, kyla dėl laiko trūkumo. Trečdalis logopedų sunkumų patiria dėl netinkamo darbo laiko skirto logopedų užsiėmimas su mokiniais.* [log4]; sunkiai pastebima vaiko pažanga: *Dar kaip sunkumą išskirčiau tai, kad pažanga būna labai lėta, menkai pastebima.* [log1]; „*Pasiekimai dažnai būna nedideli, ne visada kitam žmogui net pastebimi.* [log2]. Galiausiai, logopedės išskyrė dar pačių vaikų motyvacijos trūkumą: *Motyvacija. Jiems visas mokymosi procesas gana sudėtingas darbas.* [log1] ir veiklų tęstinumo namuose nebuvimą: *70 proc. jų nesilaiko mano rekomendacijų ir neugdo namuose mokinių.* [log5]. Šiame ugdyme būtinas veiklų kartojimas, kad vaikas įsisavintų ugdomąją informaciją, atsimintų. Viena iš logopedo veiklos funkcijų yra prevencinė t. y. (švietimas ir informacijos sklaida (pirminė prevencija)), vaikų ir suaugusiųjų įvertinimas, siekiant kuo anksčiau nustatyti sutrikimus (antrinė prevencija); problemų, kylančių dėl esamo sutrikimo, sumažinimas (tretinė prevencija)) (CPLOL, 2015). Nepaisant to, kad logopedu veikla orientuota į problemų eliminavimą, tačiau jie tikrai neapsieina be problemų ir iššūkių.

Logopedo netiesioginė pagalba (pagalba pedagogams ir tėvams). Logopedžių atsakymų analizė parodė, kad jos dalijasi savo patirtimi ir informacija, bei konsultuoja pedagogus: *Vyksta glaudus bendradarbiavimas su klasės mokytoju. Tikrai kas kartą palydėjus mokinį į klasę pasikalbu su mokytoja. Kaip mums sekėsi, ko mokėmės ir pan.* [log1]. *Teikiu informaciją, konsultuoju apie darbo metodus, iškylančius sunkumus dirbant su šiais mokiniais.* [log2]. Kita logopedinės veiklos kryptis: pedagogų ir tėvų švietimas: *Pranešimas metodiniame būrelyje, mokytojų tarybos posėdyje, vaiko gerovės komisijos posėdyje. Esu parengusi lankstinukų mokytojams ir tėvams, siunčiu nuorodas informacijai internete gauti, pristatau naujienas iš miesto specialiųjų pedagogų ir logopedų metodinio būrelio* [log4]. Logopedės stengiasi informuoti tėvus apie vaiko ugdymąsi: *Tėvai kreipiasi į mane, norėdami sužinoti vaiko pažangą, kalbos plėtros klausimais, vieno ar kito sunkumo, plečiant vaiko žodyną, formuojant kalbos gramatinę sandarą klausimais.* [log4]; <...> *neretai pasikalbame internetu* [log1]. Logopedžių atsakymai atitinka teorines nuostatas. Kalbėdami apie logopedinę pagalbą būtina atkreipti dėmesį, kad ji gali vykti dviem pagrindinėmis kryptimis: į ugdytinį ir į bendruomenę. Pasak Ališausko, Ališauskienės, Gerulaičio ir kt., (2009) logopedo pagalba apima tokias svarbiausias veiklos sritis: įvertinimo ir specialiųjų ugdymosi poreikių nustatymo; skirtos specialiosios pedagoginės pagalbos strategijos

kūrimo ir jos įgyvendinimo; pagalbos mokytojui pritaikant mokymo priemones, ugdymo turinį specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems vaikams; konsultavimo ir bendradarbiavimo su kitais ugdymo proceso dalyviais; mokyklos bendruomenės švietimo (p. 120).

2.6. Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, pasiekimų vertinimas ir logopedinės pagalbos veiksmingumas

Tiksliam vaikų kalbėjimo ir kalbos sutrikimų identifikavimui svarbūs šie aspektai: logopedo profesionalumas (žinios ir patirtis); vertinimo sąlygos (standartizuotų vertinimo metodikų, specifinių vertinimo instrumentų, pagrįstų moksliniais tyrimais, poreikis, pakankama vertinimo trukmė); bendradarbiavimu grįstas (interdisciplininis) vertinimas (Kairienė, 2015, p. 24). Tyrimas atskleidė: mokinių pasiekimų ir pažangos vertinimą, mokinių ugdymosi pasiekimus bei veiksmingos logopedinės pagalbos prielaidas. Duomenys pateikti 5 lentelėje.

5 lentelė

Mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, pasiekimų vertinimo ir logopedinės pagalbos veiksmingumo charakteristika

Kategorija	Subkategorija	Teginių skaičius
Mokinių pasiekimų ir pažangos vertinimas	Individualus periodinis pasiekimų vertinimas ir fiksavimas VGK	5
	Pastabų rašymas apie vaiko pokyčius	4
	Pamatuojamų tikslų kėlimo svarba	2
Mokinių ugdymosi pasiekimai	Pasiekimų vertinimo sunkumai dėl trumpalaikių, kintančių pasiekimų	4
	Akivaizdūs žodyno pokyčiai	3
	Minimalūs gramatinio taisyklingumo gebėjimų pokyčiai	2
	Logopedo darbo svarba mokinio ugdymuisi	3
Veiksmingos logopedinės pagalbos prielaidos	Specialistų ir tėvų bendradarbiavimas – veiklų tęstinumas, bendri tikslai	5
	Logopedo ir specialiojo pedagogo darbas, papildant vienas kitą	5
	Logopedo darbo patirtis ir kvalifikacija	2
	Mokinio ugdymosi motyvacija	2

Svarbi kiekvieno specialisto sėkmingos veiklos dalis – *mokinių pasiekimų vertimas ir įsivertinimas*. Vertinimas plačiąja prasme orientuotas į besimokančiųjų asmeninių galių plėtojimą, adekvatų savo galimybių ir gebėjimų vertinimą (Subotkevičienė, 2015, p. 157). Logopedės turi vertinimo proceso praktikas: individualus periodinis pasiekimų vertinimas ir fiksavimas VGK: *Kiekvieną vaiką vertinu individualiai [log2]. Vertinu mokslo metu pradžioje ir pabaigoje. Nuolat*

kartojame beveik visas tema, ir tokiu būdu stebiu ar yra pokyčiai ar vaikas įvaldęs jau šiuos įgūdžius [log6]. Reguliari pažangos stebėseną, vertinimas. [log2]. Pastabų rašymas apie vaiko pokyčius: <...> rašausi sau pastabas [log1]; Išsikeliu tikslus ir stebiu, kaip pavyko man juos pasiekti. Tai fiksuoju lentelėje. [log2]; Pamatuojamų tikslų kėlimo svarba: Tikslus keliu labai labai konkrečius ir pamatuojamus. Kaip pvz. nekeliu tokių tikslų plėsti mokinio žodyną DARŽOVIŲ tema, o keliu tokį: išmoks 5 daržovių pavadinimus, jas atpažins paveikslėliuose bei nuotraukose. Tada ir stebiu kiek mums tai pavyko ar ne. Tokius labai pamatuojamus tikslus išsikelti reikia. [log1].

Logopedžių atsakymai parodė, kad **mokinių pasiekimų vertinimo sunkumai** kyla dėl trumpalaikių, kintančių pasiekimų: *Sunki ta jo pažanga...dirbu jau va keli mėnesiai, čia ne su fonetiniu sutrikimu dirbti...čia viskas taip lėtai...kartais atrodo va jau jau įmoko, ateina į kitą užsiėmimą užmiršęs viską. [log3].* Teorijoje teigiama, kad mokiniai, turintys intelekto sutrikimą, pasižymi suvokimo stoka ir mąstymo specifiškumu. Jiems turi būti ypač aišku ne tik ką jie turi atlikti veikloje, bet ir kaip jie bus už tai vertinami. Šioje situacijoje yra sudėtinga kalbėti apie šio sutrikimo mokinių įsivertinimą ir refleksiją, nes jiems būdingas emocinis nebrandumas ir savireguliacijos sutrikimai. Staigi nuotaikų kaita, emocijų nevaldymas, neadekvatus elgesys arba atvirkščiai – dažnas abejingumas – trukdo intelekto sutrikimų turintiems mokiniams objektyviai įsivertinti ir reflektuoti savo veiklą (Subotkevičienė, 2015, p. 161). Su panašiomis problemomis susiduria ir tyrimo dalyvės. Logopedės akcentavo, kad labai sudėtinga įvertinti tokius vaikus, jų pasiekiamą pažangą, nes ta pažanga yra nepastovi, kai kuriais atvejais gali būti ir regresuojanti arba stovinti vietoje. Be to logopedės neturi konkrečios vertinimo sistemos, kuria galėtų vadovautis: *Nėra vieningos vaiko pažangos logopedinėse pratybose vertinimo sistemos. Vaiko pažanga banguojanti - lyg tikslas pasiektas, po kurio laiko įgytų gebėjimų lygis nyksta, todėl vertinimas nėra tikslus, trumpalaikis. [log4].* Tarp akivaizdžiausių pasiekimų logopedės pastebi žodyno pokyčius: *„Greičiausia pažanga matosi žodyno plėtimo srityje“ [log1]; Turbūt dažniausiai lavėja pasyvusis žodynas [log3].* Minimaliausiai pastebimi gramatinio taisyklingumo gebėjimų pokyčiai: *„Mažiausia tai gal išlijoje kalboje, gramatiniame kalbos taisyklingume [log1].* Logopedės akcentavo savo darbo svarbą mokinio ugdymuisi: *Mokiniams, turintiems kalbėjimo ir kalbos sutrikimų, būtina pagalba įveikiant šiuos sutrikimus. Čia ypatingas vaidmuo tenka logopedo veiklai. Kalbėjimo ir kalbos sutrikimai turi didelės įtakos mokinio asmenybės formavimuisi, jo savivertei, todėl logopedinė pagalba be abejonės tikslinga ir svarbi. [log4].*

Tyrimo rezultatai parodė **veiksmingos logopedinės pagalbos prielaidas**. Reikšmingiausia prielaida - logopedo ir specialiojo pedagogo darbas, papildant vienas kitą: *Tikrai šie darbai susiję, vienas kitą papildantys. Neretai susimąstau ugdant šiuos vaikus, ar tai logopedo, ar mokytojo klasėje, ar specialaus pedagogo darbas ir pan. Nes mano vaikai turi kompleksines negales [log1];*

„<...> manau, kad šios dvi specialybės vieną kitą tik papildo. [log5]. Šias veiklas labai sudėtinga atsikirti, nes darbas su vaikais, turinčiais intelekto sutrikimą yra visuminis. Sekanti prielaida - specialistų ir tėvų bendradarbiavimas – veiklų tęstinumas, bendri tikslai: *Manau, priklauso nuo aplinkinių prisidėjimo (šeimoms, specialiojo pedagogo, auklėtojų), kad visi siektų tų pačių tikslų.* [log3]. *Tiek mokytojo veikla komunikacinės veiklos pamokose, tiek gydomosios kūno kultūros užsiėmimai, lavinant mokinių motoriką, tiek terapiniai užsiėmimai, mokinio šeimos indėlis, medicininės intervencijos ir pan.* [log4]. Logopedės taip pat paminėjo darbo patirties ir kvalifikacijos reikšmę veiklų efektyvumui: *Manau, kad labiausiai nuo logopedo kvalifikacijos, darbo patirties* [log2]; *Daug priklauso nuo logopedo kompetencijos* [log4]. Galiausiai, viskas priklauso ir nuo paties mokinio, jo motyvacijos, asmeninių savybių, sutrikimo pobūdžio: <...> *žinoma vaiko motyvacijos, asmeninių savybių“* [log2]. *vaiko asmeninių savybių, sutrikimo pobūdžio* [log4].

Kalba ir kalbėjimas – svarbios komunikacinės priemonės, kuriomis žmonės bendrauja, dalijasi mintimis ir idėjomis. Kartu su kalbos plėtote tobulėja mąstymas, plečiasi kitos pažinimo funkcijos, kuriama socialinė sąveika (Ivoškuvienė, Tėvelytė, 2015 p. 31; Memisevic, Hadzic, 2013, p. 92). Intelektu negalia apima platų spektrą negalės veiksmų, kurie pristabdo arba visai sustabdo smegenų vystymąsi, kas dažnu atveju sąlygoja ir komunikacijos sutrikimus (Carvajal et.al. 2012). Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto asmenų bendravimo įgūdžių ir apskritai socialinės kompetencijos plėtrą jau iš pat pradžių riboja ir iškreipia pirminiai psichinių funkcijų sutrikimai.

Kokybinio tyrimo duomenų analizė atskleidė, jog logopedai, ugdydami vaikus, turinčius vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, susiduria su sakininės, rašomosios kalbos ir (ne)verbalinio bendravimo ypatumais. Daugiausia kalbos ir kalbėjimo problemų yra gramatinio taisyklingumo nebuvime. Nustatyta, kad vaikų gebėjimų ir logopedinės pagalbos planavimas apima gebėjimų vertinimą, logopedinės pagalbos tikslų kėlimą, individualios programos sudarymą. Pagrindinės logopedinės pagalbos kryptys: a) poreikio bendrauti skatinimas ir elementarių bendravimo gebėjimų ugdymas bei b) žodyno ir rišliosios kalbos gebėjimų ugdymas. Atitinkamai ir logopedinių pratybų struktūra orientuota į taisyklingą kalbėjimo ugdymą (artikuliacija, tartis, prozodijos lavinimas, ritmika). Išskirti gestai kaip sėkmingas alternatyvios komunikacijos metodas, tuo tarpu simboliai įvardinti kaip ne tokie sėkmingi. Logopedinė pagalba neįsivaizduojama be vaizdinių priemonių ir vaikų skatinimo. Tyrimas parodė, pagrindinius logopedinės pagalbos vaikams, turintiems vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, iššūkius: mažas pratybų/veiklų skaičius per savaitę ir tęstinumo namuose nebuvimas. Logopedės savo darbą įvertino kaip papildantį kitų specialistų, nes tokių vaikų ugdymas turi būti visuminis.

Išvados

1. Analizuojant mokslinius šaltinius apie mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikacijos ugdymą(si) paaiškėjo, kad jie susiduria su įvairiomis kalbos ir kalbėjimo problemomis. Šiems mokiniams būdingas skirtingas spektras komunikacijos problemų, kurias sąlygoja intelekto sutrikimas. Mokiniai, turintys, vidutinį intelekto sutrikimą, turi: negausų žodyną, tarties problemų, kalba yra gramatiškai netaisyklinga, sutrikęs foneminis suvokimas. Mokiniai, turintys žymų intelekto sutrikimą: dažniausiai visiškai nekalba, naudoja garsažodžius, gestus, mimiką, vokalizuoja, neįmanoma garsinė analizė ir sintezė. Atsižvelgiant į tai logopedinė pagalba šiems mokiniams turi būti individualizuota, tikslinga ir nuosekli. Reikia atkreipti dėmesį, kad mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikacijos ugdymas ilgas ir sudėtingas procesas. Komunikacijos ugdymo turinys sudarytas iš kompleksinių veiklų, bei itin svarbų vaidmenį turi logopedo, specialiųjų pedagogų, mokytojų bei tėvų bendradarbiavimas.

2. Tyrimo rezultatai parodė mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, komunikacijos ypatumus, kurie apima mokinių sakytinę, rašomąją kalbą ir (ne)verbalinę komunikaciją. Sakytinės kalbos problemos pasireiškia daugiausia gramatikos taisyklingumo trūkume bei skurdžiu ekspresyviuoju žodynu. Mokiniais sunkiai sekasi rašyti (rašo lėtai, neįskaitomai, daug skyrybos ir gramatikos, bei optinio ir artikuliacinio pobūdžio klaidų). Atskleisti silpni dalyvavimo pokalbyje, bendroje veikloje gebėjimai (verbalinė komunikacija). Iš neverbalinės komunikacijos būdų, mokiniai naudoja gestus, mimiką, balso intonacijomis perteikia emocijas, stengiasi vokalizuoti.

3. Tyrimo rezultatai atskleidė mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, gebėjimų vertinimą, logopedinės pagalbos tikslus, individualios ugdymo programos sudarymo ypatumus bei logopedinės pagalbos kryptys. Vertinimas dažniausiai vykdomas atsižvelgiant į PPT išvadas ir rekomendacijas. Logopedės yra linkusios išsikelti savo individualius pagalbos mokiniui tikslus. Logopedinės pagalbos pagrindas yra individualių programų rengimas, kuriose ir atsiskleidžia komunikacijos ugdymo turinio kryptys (logopedinės pagalbos kryptys): poreikio bendrauti skatinimas ir elementarių bendravimo gebėjimų ugdymas, žodyno ir rišliosios kalbos gebėjimų ugdymas, kalbos gramatinio taisyklingumo ugdymas, tarties tikslinimas, foneminio suvokimo ugdymas, AAK pritaikymas.

4. Atlikus interviu su logopedėmis, dirbančiomis su mokiniais, turinčiais vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, paaiškėjo logopedinės pagalbos teikimo ypatumai: logopedinių pratybų struktūra yra orientuota ne tik į kalbos ugdymą, bet ir mokinio pasiruošimą darbui, savitvarkos įgūdžių ugdymą, jo asmeninių savybių bei savarankiškumo gebėjimų ugdymą. Logopedinių pratybų metu būtina daryti pertaukęles ir taikyti mokinio veiklos įsivertinimą. Kalbos ugdymas

orientuotas į artikuliacinio aparato lavinimą, tarties mokymą, prozodijos ugdymą, kvėpavimo ir smulkiosios motorikos lavinimą, foneminio suvokimo ugdymą. Logopedės pasidalino savo praktika ir atskleidė, kad joms labiausiai nesiseka dirbti naudojant AAK priemonę - simbolius. Labiausiai pasiteisinusios priemonės yra gestai ir vaizdinė medžiaga (paveikslėliai, nuotraukos). Visos logopedės sutiko, jog komunikacijos ugdymo procesas neįsivaizduojamas be mokinio motyvacijos skatinimo. Pagrindiniu iššūkiu, dėl kurio sunku pasiekti logopedinės pagalbos efektyvesnių rezultatų, įvardintas mažas pratybų skaičius. Todėl bendradarbiavimas su tėvais ir pedagogais įvardintas kaip būtinas komunikacijos ugdymo elementas, siekiant ugdymo veiklų tęstinumo.

5. Tyrimo rezultatai parodė mokinių, turinčių vidutinį ir žymų intelekto sutrikimą, pasiekimų ir logopedinės pagalbos veiksmingumo vertinimo ypatumus. Išsiaiškintos tokios logopedžių vertinimo proceso praktikos: individualus periodinis pasiekimų vertinimas ir fiksavimas individualiose programose, bei VGK posėdžiuose. Logopedėms sudėtinga įvertinti mokinių pasiekimus dėl trumpalaikių, kintančių pasiekimų, nes šį sutrikimą turintiems mokiniams stinga savireguliacijos. Išskirtos veiksmingos logopedinės pagalbos prielaidos:

- specialistų ir tėvų bendradarbiavimas – veiklų tęstinumas, bendrų tikslų kėlimas;
- mokinio ugdymosi motyvacija.

Literatūra

1. Adomavičius, A. Ališauskas, A. Jasiūnas, A.; Rainienė, I. Šapalienė, O. (1995). *Lietuvių gestų žodynelis*. Vilnius: Vilties spaustuvė.
2. Ališauskas, A. Danieliūtė, V. (2014). Informacinių technologijų taikymas logopedo darbe. *Specialusis ugdymas*, 1 (30), 113-123.
3. Ališauskas, A., Ališauskienė, S., Gerulaitis, D., Melienė, R., Miltenienė, L., Šapelytė, O. (2009). Specialiosios pedagoginės pagalbos poreikis ir tenkinimo lygis ugdymo proceso dalyvių vertinimu. *Specialusis ugdymas*, 1 (20), 119–130.
4. Ališauskas, A., Ališauskienė, S., Gerulaitis, D., Melienė, R., Miltenienė, L. (2010). Specialiųjų poreikių asmenų ugdymo(si) formų įvairovės tyrimas. Projektas Specialiųjų poreikių asmenų ugdymo(si) formų plėtra. I dalis. *Tyrimo ataskaita*. Šiaulių universitetas, Specialiosios pedagogikos ir psichologijos centras.
5. Anderson, M.D., Sherman, J.A., Sheldon, J.B., et al (1997). Picture activity schedules and engagement of adults with mental retardation in a group home. *Research in Developmental Disabilities*, 18, 231–50.
6. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Vadovėlis vadybos ir administravimo studentams. Klaipėda.
7. ASHA (2015). Scope of Practice in Speech-Language Pathology. Prieiga internete http://www.asha.org/policy/SP201600343/?utm_source=asha&utm_medium=newsletter&utm_campaign=accessslp030916#Framework (žiūrėta 2017-04-16).
8. Bakanienė, I. (2015). Smegenų brandos ir kalbos raidos sąsajos. Neurologiniai kalbėjimo ir kalbos sutrikimai: įrodymais pagrįstos praktikos link. *2-ojo Baltijos šalių logopedų kongreso medžiaga*, 25 – 29.
9. Boardman L., Bernal J., Hollins. S. (2014). Communicating with people with intellectual disabilities: a guide for general psychiatrists. *Advances in psychiatric treatment*, Vol. 20, 27–36.
10. Coyne, D. (2014). Augmentative and Alternative Communication (AAC) Guidelines for speech pathologists who support people with disability. Prieiga internete http://www.adhc.nsw.gov.au/_data/assets/file/0011/302402/Augmentative_and_Alternative_Communication_Practice_Guide.pdf (žiūrėta 2017-04-16).
11. Čėponienė, V. (2008). Alternatyvios komunikacijos veiklos programa. Prieiga internete <http://www.pjdc.lt/alternatyvikomunikacija-s-6.html> (žiūrėta 2017-04-22).

12. Džiugaitė. A. (2016). Mokinių, turinčių vidutinį intelekto sutrikimą, komunikavimo kompetencijos ugdymo metodų ir socialinės įtraukties sąsajos. Prieiga internete http://www.didaktika.leu.lt/?page_id=823 (žiūrėta 2017 -04- 22).
13. Galeote, M., Sebastián, E., Checa, E., Rey, P., Soto, R., (2011). The development of vocabulary in Spanish children with Down syndrome: Comprehension, production, and gestures. *Journal of Intellectual & Developmental Disability*, Volume 36 (3), 184-196.
14. Garšvienė, A. (1996). *Žymiai bei vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo ir kalbos ugdymas*. Šiauliai: Šiaulių pedagoginis institutas.
15. Garšvienė, A., Neverdauskaitė V., (2008). Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimų ugdymas alternatyviaja komunikacija. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 2 (18), 85 – 90.
16. Geležinienė, R., Vaicekauskienė, A. (2000). Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto asmenų bendravimo ir alternatyviosios komunikacijos ypatumai. *Specialusis ir socialinis ugdymas (tarptautinis aspektas): mokslinės konferencijos medžiaga*, 143 – 149, Šiauliai.
17. Ivoškuvienė, R., Mamonienė, Z., Suveizdienė, V. (2007). Alternatyvus kalbos ugdymo ir gražinimo būdas. *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 5, 386-395.
18. Ivoškuvienė, R. Tėvelytė, J. (2015). Lipdymo iš molio veiksmingumas ugdant ikimokyklinio amžiaus vaikų neišsivysčiusią kalbą. *Mokytojų ugdymas*, 25 (2), 31–40.
19. Jonušaitė, S., Žydžiūnaitė, V., Merkys, G. (2005). *Socialinio pedagogo adaptacijos kokybinė diagnostika*. Kauno technologijos universitetas.
20. Jurevičienė, M., Kaffemanienė, I. (2009). Vidutiniškai sutrikusio intelekto vaikų socialinių įgūdžių struktūra ir raiškos ypatumai. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1 (22), 92 -102.
21. Kaffemanienė, I., Čegyte, D. (2006). Vidutiniškai ir žymiai sutrikusio intelekto vaikų bendravimo gebėjimų ugdymas. *Specialusis ugdymas*, 2 (15), 109–121.
22. Kairienė, D. (2015). Vaikų kalbėjimo ir kalbos vertinimas, sutrikimų diferencijavimas ir identifikavimas. *Metodinė priemonė*. Šiauliai.
23. Kardelis, K. (2007). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Šiauliai: Lucilijus.
24. Liaudanskienė, V. Vilūnienė, A. (2006). *Bendravimo su vaikais, turinčiais įvairaus lygio negalią, būdai ir technologijos*. Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“.
25. Liaudanskienė, V., Ulevičiūtė, R. (2015) *Metodinės rekomendacijos mokytojams dėl simbolių sistemų naudojimo mokinių ugdymui ir grafinės teksto interpretavimo programinės įrangos galimybės kuriant specialiąsias mokymo priemones*. Prieiga internete: http://www.sppc.lt/get_file.php (žiūrėta 2017 -04- 22).

26. LR švietimo ir mokslo ministro 2006 m. kovo 31 d. įsakymas Nr. ISAK-614 „Dėl logopedų, dirbančių mokyklose, bendrųjų pareiginių nuostatų patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2006-04-08, Nr. 39-1421.
27. Network for Tuning Standards and Quality of Education Programmes in Speech and Language Therapy/Logopaedics across Europe (NetQues): a multilateral academic and professional network. (2015). NetQues Project Report: Speech and Language Therapy Education in Europe - United in Diversity .
28. Mukhopadhyay, S., Nwaogu, P. (2009). Barriers to Teaching Non-speaking Learners with Intellectual Disabilities and their Impact on the Provision of Augmentative and Alternative Communication. *International Journal of Disability, Development and Education*, 56 (4), 349-362.
29. Nakken, H., Vlaskamp. C. (2007). A Need for a Taxonomy for Profound Intellectual and Multiple Disabilities. *Journal of Policy and Practice in Intellectual Disabilities*, 4 (2), 83–87.
30. Rosenbaum, S., Simon, P. (2016). *Speech and Language Disorders in Children: Implications for the Social Security Administration's Supplemental Security Income Program*. Prieiga internete: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK356271/> (žiūrėta 2017 -04- 22).
31. Schalick, W. O., Westbrook, C., Young, B. (2012). Communication with Individuals with Intellectual Disabilities and Psychiatric Disabilities: A Summary of the Literature. *Working Paper*. Prieiga internete: <http://www.mrrc.isr.umich.edu/publications/Papers/pdf/wp264.pdf> (žiūrėta 2017 -04 - 22).
32. Snow, P. Powell, M. (2009). Developmental language disorders and adolescent risk: A public-health advocacy role for speech pathologists? *Advances in Speech Language Pathology*. Vol. 6, 221-229.
33. Tautkevičienė, G., Bulotaitė, D. (2009). Pedagogų požiūris į informacinių komunikacinių technologijų ir mokomųjų kompiuterinių programų taikymą ugdant neįgalius vaikus Kauno specialiosiose ugdymo įstaigose. *Specialusis ugdymas*, 1 (20), 101–109.
34. Vaineikytė, G. (2015). Logopedų patirtis ugdant ikimokyklinio amžiaus vaikų, turinčių dauno sindromą, kalbą. *Bakaluro darbas*. Šiaulių universitetas.
35. Voleikaitė, I. (2014). Augmentinės ir alternatyvios komunikacijos taikymas, ugdant ikimokyklinio amžiaus vaikus, turinčius autizmo spektro sutrikimų. *Bakaluro darbas*. Šiaulių universitetas.
36. Žydzūnaitė, V. (2007). Metodologiniai svarstymai: nuosekli kokybinių ir kiekybinių tyrimų sanglauda. *Socialiniai mokslai*, 1 (55), 7-14.

37. Wilder, J., Magnusson, L. Hanson, E. (2015). Professionals' and parents' shared learning in blended learning networks related to communication and augmentative and alternative communication for people with severe disabilities. *European Journal of Special Needs Education*, 30 (3), 367-383.
38. Wilkinson, K. M., Hennig, S. (2007). The state of research and practice in augmentative and alternative communication for children with developmental/intellectual disabilities. *Mental Retardation and Developmental Disabilities Research Reviews*, 13, 58–69.

SUMMARY

This final thesis analyses peculiarities of logopaedic aid when developing communication among pupils with moderate and severe intellectual disabilities. Major part of pupils with intellectual disabilities are facing difficulties when using natural speech, so they could fulfil their communication needs. Pupils with moderate and severe intellectual disabilities have complex communication needs and are strongly dependant on the others in their daily life. Although pupils with limited verbal communication transmission abilities pose a great challenge to both teachers and parents, logopaedic aid methods allow to facilitate acquisition of speech, speaking skills, literacy and communication competencies, as well as provide non-speaking pupils with a quality of life.

Problem of the thesis is formulated by the following questions: What peculiarities of speech and communication among pupils with moderate and severe intellectual disabilities are teachers confronted with? What is the ability assessment and logopaedic aid planning for pupils with intellectual disabilities? What is the procedure for logopaedic aid provision for pupils with moderate and severe intellectual disabilities? What is the efficiency of ability assessment and logopaedic aid for pupils with moderate and severe intellectual disabilities?

Subject of the research study is peculiarities of logopaedic aid when developing communication among pupils with moderate and severe intellectual disabilities: experience of speech therapists.

Objective of the research study is to reveal peculiarities of logopaedic aid and communication of pupils with moderate and severe intellectual disabilities.

Tasks of the research study:

1. To develop theoretical peculiarities of communication, its development and logopaedic aid to pupils with moderate and severe intellectual disabilities, based on analysis of scholarly references.
2. To reveal peculiarities of communication among pupils with moderate and severe intellectual disabilities.
3. To reveal peculiarities of ability assessment and logopaedic aid planning for pupils with moderate and severe intellectual disabilities.
4. To reveal peculiarities of logopaedic aid provision to pupils with moderate and severe intellectual disabilities.
5. To reveal peculiarities of achievement and logopaedic aid efficiency assessment for pupils with moderate and severe intellectual disabilities.

Methods of theoretical and empirical analysis have been applied in the research study. Following an interview with speech therapists working with pupils with moderate and severe intellectual disabilities, it has been revealed that the pupils are experiencing issues with spoken language, written language and (non)verbal communication. Each pupil has a unique case, therefore speech therapists refer to individualized needs and abilities of each of them. Surveyed speech therapists have emphasized the necessity of expediency of measures, consistency of activities and succession. Current number of exercises (1 time per week) is not sufficient. Therefore, assessment of progress among pupils becomes complicated, as it is barely noticeable. The research study has revealed the following logopaedic aid trends: encouragement of a need of communication and development of basic communication skills, development of vocabulary and coherent speech abilities, development of regularity of language grammar, correction of pronunciation and overcoming speech disorder. All of this must be accomplished in close collaboration with special teachers and parents.